

VOORWOORD

Mediation is de laatste jaren toch wel een ‘hot item’ geworden. Steeds meer particulieren en bedrijven komen in aanraking met dit fenomeen.

Ondanks deze steeds groter wordende bekendheid van *mediation* is gebleken dat er nog steeds teveel mensen niet echt op de hoogte zijn van deze oplossingsmethode.

De term *mediation* hebben ze vast wel eens ergens gehoord, maar wat deze nu precies inhoudt en waarvoor het gebruikt wordt is niet bekend.

De invoering van *mediation* in het rechtssysteem is op dit moment een groot vraagstuk in de Tweede Kamer. Het is van belang dat deze invoering zo zorgvuldig mogelijk tot stand komt, zodat *mediation* als oplossingsmethode tot zoveel mogelijk goede resultaten zal leiden.

Of *mediation* werkelijk dit succes zal behalen is nog de vraag. Op dit moment kan er alleen gezocht worden naar aanknopingspunten die de doorverwijzing van *mediation* zullen bevorderen, aangezien *mediation* een zeer groot gebied beslaat en er met allerlei aspecten moet worden rekening gehouden.

Hoe deze oplossingsmethode zich in de toekomst zal ontwikkelen valt moeilijk te voorspellen. Het ziet er in elk geval wel veelbelovend uit!

Ik wil de volgende personen graag bedanken voor de bijdrage aan mijn onderzoek.

Als eerste wil ik mevrouw C. de Graaf bedanken voor haar begeleiding. U gaf de juiste richting aan op moeilijke momenten.

Als tweede wil ik NMI- mediator Mariëtte Gruppings bedanken voor het doornemen van de vragenlijsten en de bijgevoegde brief.

Verder wil ik Lisette Sloots en de andere dames van het NMI- instituut bedanken voor hun behulpzaamheid bij het vinden van de juiste literatuur en voor het feit dat zij mij in contact hebben gebracht met mediator Mariëtte Gruppings.

En als laatste wil ik mijn vader, Peter Schreurs, bedanken voor zijn inzet en geduld en voor de soms late uurtjes achter de computer. Tevens bedankt voor het verwerken van de vele gegevensbestanden voor mijn analyses en voor de hulp bij de algehele afwerking.

Nieke Schreurs
UVA - Rechtenstudent

INHOUDSOPGAVE	pagina
HOOFDSTUK 1 - HET OMGANGSRECHT	6
1.1 Inleiding	6
1.2 Omgangsrecht tussen ouder en kind	6
1.3 Omgangsrecht tussen het kind en derden	7
1.4 Het recht op informatie en consultatie	7
1.5 Art. 1:377g BW	8
1.6 Het omgangsrecht op internationaal niveau	8
HOOFDSTUK 2 – DE WETTELIJKE EFFECTUERINGSMETHODEN	9
2.1 Inleiding	9
2.2 De verschillende methoden	10
2.2.1 Dwangsom	10
2.2.2 Lijfswang	11
2.2.3 Reële executie	12
2.2.4 Ondertoezichtstelling	12
2.2.5 Dreigen met gezagswijziging	12
2.2.6 Het instellen van een bijzondere curator	13
2.2.7 Schorsing van de alimentatie	13
2.3 Internationale regelingen	13
HOOFDSTUK 3 – MEDIATION, DE NIEUWSTE EFFECTUERINGSMETHODE	14
3.1 Inleiding	15
3.2 Mediation	15
3.2.1 Inleiding	15
3.2.2 Het ontstaan van mediation	15
3.2.3 Wat is mediation precies?	16
3.2.4 De resultaten	17
3.2.5 Justitiebeleid	19
3.3 De Kernvragen voor een structurele doorverwijzing	21
3.3.1 Inleiding	21
3.3.2 In welke vorm?	21
3.3.3 Door wie?	22
3.3.4 Op welk moment?	23

HOOFDSTUK 4 – INVOERING VAN MEDIATION IN HET BUITENLAND	24
4.1 ‘Mediation in ons omringende landen’	24
4.2 Mediation in Engeland	24
4.3 Mediation in de Verenigde Staten	25
4.4 Mediation in Canada	26
HOOFDSTUK 5 – HET PRAKTIJKONDERZOEK	27
5.1 Inleiding	27
5.2 Analyses praktijkonderzoek	27
5.2.1 Inleiding	27
5.2.2 Enquête Mediators	27
5.2.3 Enquête Advocaten	28
5.2.4 Enquête Rechterlijke macht	29
5.2.5 Analyse onderscheid deskundigen	31
SAMENVATTING EN CONCLUSIE	33
LITERATUURLIJST	37
AANGEHAALDE JURISPRUDENTIE	38
BIJLAGEN:	
1) Pres. Rb. Assen 27 mei 1997, KG 1997/204, 14625	
2) HR 14 februari 2003, R02/030 HR	
3) Rb. Arnhem 25 juli 2003, 101 742/KG za 03-452	
4) HR 13 april 2001, NJ 2002/4, R00/092	
5) HR 28 mei 1982, NJ 1982/529, 6028	
6) Rb. Breda 7 november 2003, 2200903-OV-307/2002	
7) Plan van aanpak	
8) Indicaties voor een structurele doorverwijzing	
9) De vragenlijsten voor de mediators, de advocaten en de rechters	
10) Enquête - evaluatie 1	
11) Enquête - evaluatie 2	

INLEIDING

Er is in de afgelopen decennia veel veranderd in onze samenleving. Alles gaat en moet sneller. We zijn minder snel tevreden en we willen alsmaar meer. De maatschappij is een streven van individuen geworden.

Normen en waarden vervagen steeds meer. Respect voor anderen ook.

De maatschappij is steeds harder aan het worden en daarom hebben kinderen juist nu een goede, warme en stabiele thuisplek nodig. De belangrijke rol van de ouders is om kinderen hier juist te begeleiden. Kinderen worden natuurlijk ook beïnvloed door factoren van buitenaf en door de mensen met wie ze omgaan. Maar wanneer kinderen een goede en liefdevolle opvoeding krijgen, waarbij normen, waarden en respect voor anderen een grote rol spelen, zal het kind hierdoor mede gevormd zijn en dit kunnen overdragen in de maatschappij. En zo'n opvoeding gaat beter, wanneer het kind ouders heeft die met elkaar communiceren en blijven communiceren, ook nadat ze uit elkaar gegaan zijn.

Het is echter een feit dat veel kinderen deze stabiele thuisplek moeten missen; één op de drie huwelijken eindigt in een echtscheiding. Er leven veel alleenstaande moeders in ons land; vaak ook hele jonge moeders. Het is onderzocht dat elke dag ongeveer 25 kinderen het contact met één van beide ouders verliezen.

De Amerikaanse professor Gardner noemt dit 'The Parental Alienation Syndrome', ofwel het ouder-vervreemdingssyndroom.^{*1} Deze hoogleraar kinderpsychiatrie heeft vele jaren ervaring met kinderen van gescheiden ouders en zegt dat de scheiding van ouders leidt tot veel problemen. Kinderen die op jonge leeftijd slachtoffer zijn geworden van een vervelende echtscheiding met een verbod om de niet-verzorgende ouder te zien, belanden tussen de leeftijd van 25 en 45 jaar vaak bij de psychiater. Ze hebben vaak een identiteitsprobleem en lijden aan grote onzekerheid en onevenwichtigheid. Verder ervaren ze meestal moeite te hebben met het inschatten van de sociale werkelijkheid en problemen met het aangaan van een relatie.

In feite leidt het ouder-vervreemdingssyndroom tot langdurige schade bij alle betrokkenen. De kinderen raken verscheurd tussen de ouders en de ouders raken verbitterd.

Het is duidelijk dat problematische omgangsregelingen vaak veel problemen opleveren voor zowel de ouders als de kinderen. Het is een maatschappelijk probleem geworden. Daarom wordt het hoog tijd dat er verandering komt in het omgangsrecht, met name in het belang van het kind.^{*2}

Na het volgen van de werkgroepen Familierecht heb ik besloten mij te gaan verdiepen in het effectueren van omgangsregelingen. Gezien het feit dat er zoveel ouders uit elkaar gaan en dit grote gevolgen heeft voor het kind is het des te belangrijker dat de omgang met het kind goed geregeld wordt.

Verder ben ik de loop van mijn studie zeer geïnteresseerd geraakt in de ontwikkeling van *mediation* als nieuwe bemiddelingsmethode. Deze methode kan een oplossing bieden in deze problematische omgangssituaties. Daarom heb ik gekozen voor de volgende probleemstelling:

Op welke wijze moet mediation worden ingevoerd om zo het beste effect te bewerkstelligen bij problematische omgangssituaties?

Met name zal ik mij richten op de volgende vragen: in welke vorm, door wie en op welk moment de invoering tot stand moet komen. Hierbij behandel ik ook de veel gestelde vraag of *mediation* verplicht moet worden gesteld.

1 - Richards a. Gardner, M.D. The Parental Alienation Syndrome. A guide for Mental Health and Legal Professionals, New Jersey, 1998

2 - Voor gevolgen van echtscheiding voor het kind zie ook ; The unexpected legacy of divorce, Judith Wallerstein, Hyperion 2000

De Minister van Justitie heeft onlangs hierover een besluit genomen. Hij heeft besloten dat *mediation* niet verplicht moet worden gesteld, maar dat er een structurele doorverwijzing van *mediation* moet komen. De reden voor dit besluit is dat de verantwoordelijkheid bij de partijen zelf moet liggen.

Mijn doel is aanknopingspunten te vinden die bij kunnen dragen aan een structurele doorverwijzing van *mediation* bij problematische omgangssituaties.

Ik heb besloten om naast een literatuuronderzoek tevens een praktijkonderzoek te doen om op deze manier ook een beeld te kunnen krijgen van de huidige praktijksituatie.

In mijn literatuuronderzoek ga ik als eerste beginnen met het behandelen van het omgangsrecht. In dit eerste hoofdstuk volgt een opsomming van de rechten en plichten van de ouders en het kind. Tevens bespreek ik de gevolgen van problematische omgangssituaties.

Hoofdstuk 2 zal de verschillende methoden bevatten die mogelijk gebruikt worden om een problematische omgangsregeling op te lossen. Dit zijn de effectueringsmethoden.

Hiervoor zal ik enige uitspraken uit de jurisprudentie aanhalen.

In Hoofdstuk 3 ga ik *mediation* apart behandelen als methode, aangezien dit in feite de nieuwste bemiddelingsmethode is en als effectueringsmethode bij problematische omgangssituaties wordt gehanteerd.

Ik zal *mediation* uitleggen als bemiddelingsmethode en de voor- en nadelen bespreken, maar met name ga ik in op de doorverwijzing van *mediation*. Hiervoor zal ik twee belangrijke onderzoeken aanhalen en de resultaten hiervan bespreken.

Voordat ik met het praktijkonderzoek begin, volgt als laatste nog een vergelijkend onderzoek met de situaties hieromtrent in andere landen, met name Engeland en de Verenigde Staten, waar al reeds eerder met de invoering van *mediation* begonnen is.

In hoofdstuk 5 begin ik met mijn praktijkonderzoek. Dit onderzoek bevat een enquête-onderzoek onder zoveel mogelijk mediators, advocaten en rechters.

De vragen, die ik aan hen zal gaan stellen, zullen zoveel mogelijk de moeilijke discussiepunten bevatten van het invoeren van *mediation* bij problematische omgangssituaties.

HOOFDSTUK 1 - HET OMGANGSRECHT

1.1 Inleiding

In een huwelijk hebben ouders gezamenlijk het ouderlijk gezag. Wanneer de ouders gaan scheiden, moet er voor veel zaken een oplossing gevonden worden, voor de woning, alimentatie, het pensioen etc. Vooral voor de uitoefening van het ouderlijke gezag en omgang met het kind moet een oplossing komen. Goede afspraken hierover zijn belangrijk, omdat het kind recht heeft op omgang met zijn ouders en ouders het recht hebben op omgang met hun kind.

Als er wordt gesproken in het omgangsrecht over ouders, wordt hiermee bedoeld de juridische ouders. Onder juridische ouders vallen ook ouders die niet met elkaar in het huwelijk zijn getreden. Concreet gezien vallen de ongehuwde moeder en de ongehuwde vader die het kind hebben erkend ook onder het omgangsrecht.

In titel 15 van boek 1 BW is het omgangsrecht geregeld. De art. 1:377a t/m 1:377g waarborgen de rechten en plichten van ouders en het kind wanneer de omgang met elkaar geregeld moet worden. Op grond van deze titel kunnen ouders een omgangsregeling laten vaststellen door de rechter, aan de rechtbank nakoming verlangen of verzoeken om een wijziging van de vastgestelde omgangsregeling.

Dit eerste hoofdstuk begint met het kort uiteenzetten van het omgangsrecht met betrekking tot de ouders en met betrekking tot derden, gevolgd door een korte weergave van het informatie- en consultatierecht. Verder komt art. 1:377g BW aan bod. En als laatste bespreek ik het omgangsrecht op internationaal niveau.

1.2 Omgangsrecht tussen ouder en kind

Op grond van art. 1:377a lid 1 BW hebben ouders recht op omgang met hun kind en het kind recht op omgang met zijn ouders. Recht op omgang komt ter sprake wanneer ouders gaan scheiden of uit elkaar gaan. Door de wetwijziging op 1 januari 1998 loopt het gezamenlijk gezag na een echtscheiding door krachtens art. 1: 251 lid 2 BW.

Dit geldt echter niet voor het geregistreerd partnerschap. Art. 1: 253aa BW bepaalt dat binnen een geregistreerd partnerschap de ouders het gezamenlijk gezag uitoefenen, maar dat dit gezag niet doorloopt bij eindiging van het partnerschap. Op grond van art. 1:253aa lid 2 BW is art. 1:251 lid 2 BW niet van toepassing.

Wanneer de ouders er samen niet uitkomen, kunnen zij naar de rechter stappen en deze zal vervolgens een omgangsregeling voor de ouders vaststellen. Op verzoek van de ouders wordt dan in feite het gezamenlijk gezag omgezet in een eenhoofdig gezag. Juridisch gezien loopt het gezamenlijk gezag door. Beide ouders houden het gezag over het kind en één ouder heeft recht op omgang met zijn kind.

De rechter kan ook besluiten het recht op omgang van een ouder te ontzeggen. Al dan niet voor bepaalde tijd. Dit kan hij niet zomaar doen. Het recht op omgang kan alleen worden ontzegd wegens zwaarwegende omstandigheden die staan opgesomd in art. 1:377a lid 3 BW, namelijk wanneer:

1. *Omgang ernstig nadeel op zou leveren voor de geestelijke of lichamelijke ontwikkeling van het kind. of:*
2. *De ouder kennelijk ongeschikt of kennelijk niet in staat moet worden geacht tot omgang. of:*
3. *Het kind dat twaalf jaar of ouder is, bij zijn verhoor van ernstige bezwaren tegen omgang met zijn ouder heeft doen blijken. of:*
4. *Omgang anderszins in strijd is met zwaarwegende belangen van het kind.*

De rechter moet zijn besluit duidelijk motiveren. Beide ouders moeten begrijpen waarom het verzoek wel of niet is toegewezen.

Wanneer één van hen het niet eens is met de beslissing, kan er hoger beroep worden ingesteld. In beginsel beslist de rechtbank over de omgangsregeling, tenzij er al een procedure loopt bij de kantonrechter betreffende gezagstoewijzing, dan kan deze op grond van art. 1:377a lid 4 BW ook over de omgangsregeling beslissen.

Op grond van art. 1:377d BW kan de omgangsregeling in praktijk worden gebracht, zodra de beschikking in kracht van gewijsde is gegaan of indien zij uitvoerbaar bij voorraad is verklaard, daags nadat de beschikking door de griffier is verstrekt of verzonden. Wanneer ook een beschikking is gegeven over gezagstoewijzing, begint de uitoefening van de omgang niet eerder dan wanneer de andere ouder met het gezag is begonnen.

Tevens kan de rechtbank of de kantonrechter een omgangsregeling wijzigen op grond van art. 1:377e BW wegens gewijzigde omstandigheden of wanneer blijkt dat de beslissing is gebaseerd op onjuiste of onvolledige gegevens.

1.3 Omgangsrecht tussen het kind en derden

Sinds de wet van 2 november 1995 is wettelijk geregeld dat er ook omgang kan plaatsvinden tussen het kind en anderen dan zijn ouders. In art. 1:377f BW staat dat er dan sprake moet zijn van een nauwe persoonlijke betrekking tussen het kind en degene die omgang verzoekt. De rechter wijst dit verzoek af wanneer het belang van het kind zich hiertegen verzet of wanneer het kind van twaalf jaar of ouder zelf bezwaar hiertegen maakt. De derde moet aantonen dat er sprake is van een nauwe persoonlijke betrekking, ook wel 'family life' genoemd. Het aantonen van bloedverwantschap is hierbij niet voldoende. Er moet uit meer omstandigheden blijken dat er sprake is van 'family life.'^{*3}

Deze omstandigheden kunnen de hoeveelheid van contacten zijn tussen het kind en de verzoeker of het feit dat de verzoeker en het kind langere tijd hebben samengewoond.

In feite moet er aangetoond kunnen worden dat er sprake is van het bestaan van een gezinsleven tussen de verzoeker en het kind.

In de praktijk vallen onder deze groep mensen, die een beroep doen op art. 1:377f BW, onder andere de grootouders, tantes, zusjes, broers, sociale ouders en 'verwekkers'.

Het komt ook regelmatig voor dat de verzoeker op het moment van zijn of haar verzoek geen contact meer heeft met het kind. Dat betekent niet dat hierdoor geen sprake zou zijn van een 'gezinsleven'. Dit aan te tonen 'gezinsleven' kan alleen verbroken worden door zwaarwegende feiten en omstandigheden.

1.4 Het recht op informatie en consultatie

Naast het recht op omgang met het kind heeft de niet met het gezag belaste ouder op grond van art. 1:377b BW recht op informatie en consultatie over het kind.

De met het gezag belaste ouder heeft de plicht de andere ouder op de hoogte te stellen van belangrijke gebeurtenissen in het leven van het kind.

Zoals bijvoorbeeld, hoe het op school gaat met het kind of hoe het met zijn of haar gezondheid gaat. Het recht op consultatie houdt in dat de ene ouder de niet met het gezag belaste ouder om zijn of haar mening moet vragen bij het nemen van belangrijke beslissingen over het kind. Dit recht hoeft alleen toegepast te worden wanneer sprake is van gezamenlijk gezag.

Als het gezag bij één ouder ligt, dan mag deze alleen de beslissing nemen.

Het uitgangspunt is dus dat de met het gezag belaste ouder de niet met het gezag belaste ouder op de hoogte houdt van het wel en wee van het kind.

3 - EHRM 26 mei 1994, serie A nr. 290, NJ 1995, 247

Echter op verzoek van de verzorgende ouder of op verzoek van het kind dat twaalf jaar of ouder is, kan de rechter bepalen dat de andere ouder geen recht heeft op informatie en consultatie. Dit doet de rechter alleen wanneer deze dit noodzakelijk acht in het belang van het kind.

1.5 Art. 1:377g BW

Een belangrijk artikel uit titel 15 van boek 1 BW is ook art. 1: 377g. Dit artikel behelst het belang van het kind en benadrukt hierdoor de wederkerigheid van het omgangsrecht. Dit wetsartikel regelt dat een verzoek om een omgangsregeling met de niet met het gezag belaste ouder of met een derde of een verzoek tot wijziging van de vastgestelde omgangsregeling ook afkomstig kan zijn van het kind zelf. Dit hoeft niet persé een officieel verzoek van het kind te zijn. Het kind kan, na gehoord te zijn, hebben laten blijken dat hij of zij omgang wil met de andere ouder of met een derde. Dan is er sprake van een informele rechtsingang. Kinderen kunnen niet zelfstandig in rechte optreden op grond van art. 809 Rv. Zij moeten worden vertegenwoordigd of met toestemming handelen. De rechter kan hierop vervolgens overgaan tot het vaststellen van de gewenste omgangsregeling. Vereist hiervoor is, dat het kind twaalf jaar of ouder is of, wanneer het kind de leeftijd van twaalf jaar nog niet heeft bereikt, in staat kan worden geacht tot een redelijke waardering van zijn of haar belangen.

1.6 Het omgangsrecht op internationaal niveau

Ook het Verdragsrecht bevat regels die voor het omgangsrecht relevant zijn. Hier valt met name te denken aan het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind dat op 2 september 1990 in werking is getreden.

Art. 9 van het verdrag bevat het recht op gezinsleven. Dit artikel omhelst indirect het recht van het kind op omgang met beide ouders na scheiding van de ouders. Dit staat er niet met zoveel woorden. Wel staat er dat de Staat moet waarborgen dat een kind niet gescheiden wordt van zijn of haar ouders, tenzij er sprake is van omstandigheden die in het belang van het kind de scheiding tussen kind en ouders of tussen kind en een van de ouders noodzakelijk maken, zoals misbruik of verwaarlozing van het kind of wanneer er een beslissing moet worden genomen over de verblijfplaats van het kind.

Ook is art. 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens van belang voor het omgangsrecht. Dit artikel behelst het recht op eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven. Inmenging van dit recht is alleen toegestaan, indien dit noodzakelijk is ter bescherming van de veiligheid en welzijn van het land of ter bescherming van de rechten en vrijheden, de gezondheid of de goede zeden van anderen. Met betrekking tot het omgangsrecht betekent dit dat het regelen van de omgang van het kind door het openbaar gezag alleen kan plaatsvinden, wanneer dit noodzakelijk is in het belang van het kind.

Naast deze twee verdragen is er een nieuw Europees Verdrag op komst inzake de Omgang van en met Kinderen.^{*4} Dit ontwerp is tot stand gekomen door de Commissie van deskundigen inzake het familierecht van de Raad van Europa.

Het is een Raad van Europa-verdrag 'on contact concerning children', ETS no. 192, dat is opengesteld voor ondertekening. Het verdrag is op 3 mei 2002 aanvaard door het Comité van Ministers van de Raad van Europa.

Op 15 mei 2003 werd in Straatsburg het verdrag ondertekend door twaalf staten, maar niet door de grote lidstaten als Duitsland, Frankrijk of het Verenigd Koninkrijk. Door Nederland is het verdrag ook niet ondertekend. Of Nederland het gaat tekenen en goedkeuren is nog onbekend. In het verdrag staan drie punten centraal. Als eerste het vaststellen van algemene beginselen die door de rechter moeten worden toegepast bij beslissingen inzake omgang.

4 - S. Jansen, Europees Verdrag inzake de omgang van en met kinderen, FJR nr.7/8, juli/augustus 2003

Als tweede het vaststellen van daartoe geschikte ‘safeguards’ en ‘garantees’ om een goede handhaving van de omgang te verwezenlijken en de onmiddellijke terugkeer te verzekeren van het kind wanneer de tijd, welke omgang mocht worden uitgeoefend is verstreken. En als laatste het verwezenlijken van samenwerking tussen centrale en gerechtelijke autoriteiten en andere instanties om omgang te bevorderen en te verbeteren tussen kinderen en hun ouders.

Geeft dit verdrag enige aanvulling op het Nederlandse omgangsrecht? Ja, kort samengevat bespreekt art. 4 dat een ouder gedwongen kan worden om met een kind contact te hebben. Het contact moet worden gezien als een ‘fundamental right’ ofwel mensenrecht.

Daarnaast geeft het voorlopige ontwerp een aanvulling op art. 1: 377f BW, namelijk in plaats van de omschrijving ‘in nauwe persoonlijke betrekking’ heeft het verdrag het over ‘having close personal links with the child’. Het is de nog de vraag of ook andere personen dan omschreven in art. 1:377f BW toegang tot omgang met het kind hierdoor zullen krijgen.

HOOFDSTUK 2 – DE WETTELIJKE EFFECTUERINGSMETHODEN

2.1 Inleiding

In de praktijk blijkt het niet gemakkelijk te zijn om een omgangsregeling op een goede manier te effectueren. Bij een problematische scheiding worden de kinderen vaak als wapen gebruikt. Hier volgt een aantal praktijkvoorbeelden. Een moeder verlaat haar man en neemt de kinderen mee naar een onbekende bestemming.

Een vrouw, die verlaten is door haar man of vriend, laat uit wraak deze zijn kinderen niet meer zien. Ook is in de praktijk gebleken dat kinderen, die vervreemd zijn van een ouder, vaak lange tijd in een leugenachtige omgeving hebben geleefd.^{*5} Ze hebben bijvoorbeeld altijd gedacht dat hun vader hen niet meer wilde zien, terwijl deze alle moeite heeft gedaan om zijn kinderen te kunnen zien. Zo zijn er nog vele andere situaties te noemen. In verreweg de meeste gevallen is het de vrouw, die de omgang tussen het kind en de vader frustrereert en in geringere mate de vader. De ouder die de omgang frustrereert handelt meestal uit onverwerkte emoties die voortvloeien uit de scheiding. De kern van het probleem is dat de ouders bij dit afscheid relationeel geen echt afscheid van elkaar nemen. De onverwerkte emoties maken hierdoor het met elkaar communiceren onmogelijk. Dat het kind de andere ouder niet kan zien, is vaak het gevolg van de emoties van de ouders en niet vanwege het feit dat de andere ouder niet goed voor het kind zou zorgen.

Wanneer er zulke situaties, zoals bovengenoemde voorbeelden, ontstaan en deze uit de hand dreigen te lopen kan een van de ouders hulp inroepen van een derde instantie om een omgangsregeling te treffen. Het is duidelijk dat ouders in deze situaties zelf niet in staat zijn goede afspraken te maken in het belang van het kind.

Eén van de ouders kan naar de rechter stappen en deze bepaalt in een vonnis hoe de omgangsregeling zal verlopen op basis van alle omstandigheden.

In de meeste gevallen is een dergelijk vonnis uitvoerbaar bij voorraad, dat betekent dat, ook al gaat een van de partijen niet akkoord met de beslissing van de rechter en gaat hiertegen in beroep, het vonnis toch uitgevoerd zal worden.

In de praktijk is helaas gebleken dat het vonnis niet persé een uitkomst biedt voor de ouders en het kind. Het komt namelijk regelmatig voor dat een door de rechter vastgestelde omgangsregeling niet of niet naar tevredenheid wordt uitgevoerd. Problematische omgangsregelingen komen tot stand, wanneer er conflicten ontstaan tussen de ouder bij het regelen van de omgang met hun kind.

5 - Peter Hoefnagels, Verscheurde kinderen, verbitterde moeders, verloren vaders, NL dagblad Trouw, 5okt. 2002

Een dergelijk conflict kan voortkomen uit verschillende soorten situaties. Het komt vaak voor dat het conflict de handhaving van de opgelegde regeling betreft. Het kan zijn dat het partijen gewoonweg niet lukt om afspraken te maken, omdat ze niet met elkaar kunnen communiceren of dat een van de ouders zich niet langer kan vinden in de gemaakte afspraken, wegens gewijzigde omstandigheden.

Hier is sprake van wanneer de ene ouder de nakoming van de omgangsregeling frustreert.

Een omgangsregeling is dus geen garantie voor werkelijke omgang tussen het kind en de niet-gezagsdragende ouder. Er zijn geen speciale sancties voor het effectueren van een omgangsregeling.

De wet kent echter wel een aantal algemene mogelijkheden die kunnen dienen als sanctie.

Deze mogelijkheden zijn:

- Dwangsom
- Lijfswang
- Reële executie
- Oondertoezichtstelling
- Dreigen met gezagswijziging
- Instellen bijzondere curator

Hieronder zal ik een voor een deze wettelijke mogelijkheden kort uit een zetten.

Daarna zal ik de internationale regelingen met betrekking tot effectuering bespreken.

2.2 De verschillende methoden

2.2.1 Dwangsom

Uit art. 61 1a Rv volgt dat de rechter op vordering van een partij aan de wederpartij een dwangsom kan opleggen wanneer deze niet voldoet aan de verplichting die hem is opgelegd. Wanneer een gezagsdragende ouder dus de opgelegde omgangsregeling niet nakomt, kan de rechter de nakoming vorderen door middel van een dwangsom.

De dwangsom is een indirect middel. Het leidt niet tot reële executie, maar het dient als een stimulans om zo de omgangsregeling na te komen.

Vaak wordt een dwangsom gevorderd in een kort geding, omdat pas na de beschikking blijkt dat de partij niet meewerkt. De voorwaarde voor het opleggen van een dwangsom is dat deze maatregel niet in strijd mag zijn met het belang van het kind. Zoals de uitspraak van de Hoge Raad op 26 januari 1996⁶, waarin werd bepaald dat het recht van de vader op omgang met zijn kind niet zonder meer betekent dat de vader ook daadwerkelijk recht heeft op toewijding van zijn vordering. Het belang van het kind dient voorop te staan.

In praktijk wordt dit middel regelmatig toegepast om medewerking aan de omgangsregeling af te dwingen. Uit jurisprudentie blijkt dat de rechter elke keer opnieuw een afweging van alle belangen maakt. Alle omstandigheden van het geval spelen een rol bij de afweging.

Uitgangspunt vormt het belang van het kind. Wanneer een ouder een dwangsom is opgelegd, kan dit nadelige gevolgen hebben voor het kind.

Door het betalen van een dwangsom kan de financiële situatie van het gezin achteruit gaan en dus ook die van het kind. Verder kan dit een aanleiding zijn voor nog meer verwijten van de ene ouder naar de andere ouder.

6 - HR 26 januari 1996, NJ 1996, 355

Een voorbeeld waarin een dwangsom is opgelegd is de beslissing van het Hof s'Hertogenbosch, van 2 november 1995^{*7}, waarin werd beslist dat de moeder een dwangsom opgelegd zou krijgen wegens het niet nakomen van de vastgestelde omgangsregeling.

Vervolgens kwam er een kort geding, aangezien gebleken was dat de moeder zich nog steeds niet hield aan de regeling. In het kort geding werd het bedrag van de dwangsom verhoogd naar een bedrag van zesduizend gulden als maximum. Dus voor elk weekend dat de vrouw de regeling niet nakomt moet zij het bedrag van zesduizend gulden betalen. De hoge dwangsom werd vastgesteld, omdat de vrouw bleef weigeren mee te werken aan de omgangsregeling. De dwangsom moest hier een voldoende pressiemiddel vormen om de moeder te bewegen tot het nakomen van de vastgestelde omgangsregeling.

Een ander voorbeeld is het kort geding van de rechtbank in Assen op 27 mei 1997, waarin de moeder een verzoek doet tot opheffing van de vastgestelde dwangsom bij vonnis in kort geding van 12 december 1995.

De rechter kan deze dwangsom alleen opheffen, wanneer er sprake is van een onmogelijkheid tot voldoening van de dwangsom op grond van art. 611d Rv. Van onmogelijkheid in de zin van art. 611d Rv is sprake wanneer 'de dwangsom als dwangmiddel - dat wil zeggen als geldige prikkel om nakoming van de veroordeling zoveel mogelijk te verzekeren - zijn zin verliest'.^{*8} Volgens de rechtbank heeft de vrouw dit niet kunnen aantonen.

In de uitspraak van de Hoge Raad op 14 februari 2003^{*9} werd bepaald dat voor het opleggen van een dwangsom er eerst een onderzoek dient plaats te vinden naar de feitelijke omstandigheden in het belang van het kind. Nog meer van dit soort gevallen zijn er te vinden in de jurisprudentie. De hoogte van de dwangsom varieert van honderd gulden tot tienduizend gulden.

2.2.2 Lijfswang

De rechter kan op grond van art. 585 Rv de door hem vastgestelde omgangsregeling uitvoerbaar bij lijfswang verklaren. Dit kan ook in een kort geding worden verzocht.

Dit middel is een zeer vergaand middel en mag daarom op grond van art. 587 Rv alleen toegepast worden, als aannemelijk is gemaakt dat andere middelen onvoldoende uitkomst zullen bieden. Art.585 Rv moet gezien worden als een uiterst redmiddel, anders gezegd, is lijfswang een ultimum remedium. In de rechtspraak wordt dit middel maar zelden toegepast. Alleen als er sprake is van pure onwil aan de kant van de gezagsdragende ouder komt dit middel voor toepassing in aanmerking. Dit middel echter is in strijd met het belang van het kind, want de ouder, die in gijzeling wordt genomen, kan niet langer de zorg voor het kind uitoefenen.

In een aantal zaken in het verleden is lijfswang wel toegestaan. Echter tegenwoordig moet dit middel gezien worden als een uiterst redmiddel en tevens als een dreigmiddel. In praktijk is gebleken dat het dreigen met de toepassing van lijfswang een voldoende middel kan zijn.

Een voorbeeld uit de jurisprudentie is de beslissing van de President van de Rechtbank in Groningen op 14 sept. 1990.^{*10} Er was hier sprake van een omgangsregeling, waarbij de vrouw niet mee wilde werken. De vrouw wilde vanwege haar geloofsovertuiging niet mee werken aan het bezoekrecht van de vader op een zondag. De man was bereid deze regeling voor haar te wijzigen en een andere dag af te spreken. De vrouw wilde echter nog niet mee werken.

Inmiddels had zij al drie rechterlijke uitspraken naast zich neergelegd. De rechter paste hier lijfswang toe, omdat de vrouw bleef weigeren mee te werken. Het toepassen van lijfswang betekende hier dat er gedreigd is met dit middel door de rechter. De vrouw kreeg nog de kans om verdere escalatie te voorkomen.

7 Hof s' Hertogenbosch, 2 november 1995, KG 1996, 14

8 -zie bijlage 1, ro 5.3

9 zie bijlage 2, ro 3.5

10 Pres. Rb. Groningen, 14 sept. 1990, KG 1991, 6

2.2.3 Reële executie

De term reële executie houdt een handeling in waarbij de schuldeiser zonder de medewerking van de schuldenaar in dezelfde positie wordt gebracht, als ware deze vrijwillig zou hebben meegewerkt. De executie omvat niet alleen het afdwingen van het betalen van een geldsom, maar ook andere verbintenissen tot het voldoen van een prestatie. Zoals het geven van een zaak, of het wel of niet doen.

Dit middel houdt in dat er sprake zal zijn van tussenkomst van politie om zo omgang tussen de niet-verzorgende ouder en het kind te verwezenlijken. Reële executie oftewel hulp van de sterke arm genoemd, staat genoemd in art.299 van boek 3 BW.

Met betrekking tot personen- en familierecht is hierbij art. 326 van boek 3 BW van toepassing. Hierin staat dat de aard van de rechtsverhouding zich niet mag verzetten tegen de toepassing. Bij het effectueren van omgangsregelingen is de vorm van reële executie, het afgeven van de minderjarigen, geregeld in art. 812 en 813 Rv.

Deze vorm is echter omstreden, omdat dit erg angstaanjagend kan werken voor het kind. Daarom wordt het tegenwoordig meer gezien als een dreigmiddel. Door met dit middel te dreigen kan in sommige gevallen wel een omgangsregeling geëffectueerd worden.

De rechtbank te Breda besloot op verzoek van de man, dat dienaren van de openbare macht konden worden ingeschakeld om aan de tenuitvoerlegging van de omgangsregeling medewerking te verlenen.^{*11} Na dit arrest zijn de meeste verzoeken tot reële executie afgewezen met het oog op het belang van het kind. Zoals in de uitspraak van de Rechtbank Breda op 7 november 2003.^{*12} Hier werd het gebruik van de sterke arm afgewezen, omdat dit een traumatische ervaring zou zijn voor de kinderen.

2.2.4 Ondertoezichtstelling

Wanneer de belangen van het kind ernstig worden bedreigd, kan een ondertoezichtstelling van het kind worden verzocht op grond van art. 254. van boek 1 BW. Dit is een maatregel van kindbescherming die alleen in uiterste gevallen kan worden toegepast. Deze maatregel betekent een inmenging van het gezinsleven.

Alleen wanneer het kind opgroeit in een gezin waarbij zijn zedelijke of geestelijke belangen worden aangetast of zijn gezondheid wordt aangetast, kan een ondertoezichtstelling worden uitgesproken. Een ondertoezichtstelling kan inhouden dat er een gezinsvoogd in het gezin wordt geplaatst voor een bepaalde periode. Het kind kan ook uit het gezin worden gehaald en in een gezinsvoogdij-instelling worden geplaatst.

In het arrest van 13 april 2001 stelt de Hoge Raad hoge eisen aan de ‘omgangsondertoezichtstelling’, namelijk de rechter zal naast het vermelden, dat de in de wet aangegeven gronden aanwezig zijn, ook moeten aangeven op grond van welke gegevens hij tot dit oordeel is gekomen. Bovendien moet hij aangeven dat andere middelen niet zijn geslaagd of niet kunnen slagen.

De motivering dat de omgangsregeling niet vrijwillig tot stand komt en de Raad van Kinderbescherming van oordeel is dat het kind ernstig wordt bedreigd in haar ontwikkeling, wegens het niet kunnen zien van een van haar ouders, is geen voldoende motivering om tot een ondertoezichtstelling te komen.^{*13}

2.2.5 Dreigen met gezagswijziging

11 - NJ 1990, 739

12 - zie bijlage 3, ro 5

13 - zie bijlage 4

Op grond van art. 253n van boek 1 BW kan een ouder, die met de andere ouder het gezamenlijk gezag uitoefent, de rechter verzoeken alleen het gezag toegewezen te krijgen.

Op zijn of haar beurt kan de niet met het gezag belastende ouder de rechter verzoeken om het gezag op grond van art. 253o van boek 1 BW. Hiervan kan gebruik worden gemaakt, wanneer de ouders in ernstig conflict met elkaar zijn.

De rechter kan bijvoorbeeld besluiten dat er sprake is van een tekortkoming in de nakoming van de gezagsuitoefening, wanneer de gezagdragende ouder van zijn zeggenschap gebruik maakt om elk contact tussen het kind en de niet-gezagdragende ouder te verhinderen. Dit is wederom een zeer ingrijpende maatregel voor het kind. De rechter zal moeten afwegen of het belang van het kind hiermee wordt gediend.

De Hoge Raad heeft in het arrest op 28 mei 1982 geoordeeld, dat de rechtbank te A'dam onjuist heeft beslist, dat het kind beter af is bij haar moeder, gezien de continuïteit van de opvoeding en verzorging van het kind.^{*14} De rechtbank ging over tot gezagswijziging van de vader naar de moeder op grond van gewijzigde omstandigheden. Na afweging van alle omstandigheden van het geval, met het oog op de belangen van het kind en een stabiele situatie van het kind voor alles noodzakelijk acht, concludeerde zij dat bij verblijf van het kind bij de moeder, deze beter gewaarborgd zijn. De Hoge Raad vernietigt de beschikking van de rechtbank, omdat zij veronderstelt dat de contacten tussen het kind en de vader na gezagswijziging op ruime schaal zullen blijven bestaan, zonder dit verder te beargumenteren.

2.2.6 Het instellen van een bijzondere curator

Wanneer de belangen van de niet met het gezag belaste ouder en de belangen van het kind in strijd zijn met elkaar, kan de kantonrechter in aangelegenheden zoals de verzorging en opvoeding van het kind, een bijzondere curator benoemen. De rechter moet dit noodzakelijk achten in het belang van het kind, hierbij vooral gelet op de belangenstrijd.

Deze bevoegdheid van de rechter is geregeld in art. 1:250 BW.

In de praktijk is er weinig bekend over de rol van de bijzondere curator als omgangscurator. Er is hier dan ook geen jurisprudentie over te vinden.

2.2.7 Schorsing van de alimentatie

Wanneer een omgangsregeling niet wordt nagekomen, komt het voor dat een ouder vraagt om schorsing van zijn alimentatieverplichting. Hier is geen wettelijke grondslag voor te vinden. Slechts in enkele gevallen wijst de rechter een dergelijke vordering toe.^{*15}

Wanneer de omgangsregeling niet wordt nageleefd, levert dit een zodanig wangedrag op dat schorsing van de alimentatie wordt gerechtvaardigd. Van de niet-gezagdragende ouder kan dan in redelijkheid niet langer worden verlangd, dat hij bijdraagt aan de onderhoudskosten van het kind.

De president van de rechtbank te Rotterdam schorste de verplichting van de man bij te dragen in de kosten van het levensonderhoud van de kinderen voor iedere maand dat de omgangsregeling door de vrouw niet wordt nageleefd.^{*16}

Echter deze maatregel is in feite niet te rechtvaardigen tegenover het kind. De financiële situatie van het kind zal hierdoor achteruit gaan.

2.3 Internationale regelingen

14 - zie bijlage 5, ro 3 en 4

15 - zie bijlage 1, naast de dwangsom was er tevens sprake van schorsing van alimentatieverplichting

16 - Pres. Rb. Rotterdam 14 april 1992, KG 1992, 188

Naast de verschillende effectueringsmethoden die er in de wet te vinden zijn, is er tevens internationaal het een en ander geregeld. In het Verdrag inzake de Rechten van het Kind is een regeling te vinden voor de naleving van omgangsregelingen. Op grond van art. 4 jo. 9 van dit verdrag, dient de overheid passende maatregelen te nemen om de naleving van de vastgestelde omgangsregeling te bevorderen. Naar aanleiding van dit artikel heeft de raad van Europa een verdrag voorbereid inzake de omgang van en met kinderen.

Art. 10 van dit verdrag noemt een aantal effectueringsmogelijkheden.

Als eerste wordt genoemd 'de supervisie van de omgang' in geval van huiselijk geweld en bij risico op misbruik. Verder wordt genoemd 'het verstrekken van reis- en accommodatiekosten' en 'het stellen van zekerheid door de persoon bij wie het kind woont'.

Tevens wordt 'het opleggen van een boete' tot een van de mogelijkheden beschouwd.

Het Europese Hof voor de Rechten van de Mens heeft bepaald dat de staat de verplichting heeft maatregelen te treffen, om zo het contact tussen de ouders en het kind te bevorderen.^{*17}

Tevens heeft het EHRM in een uitspraak van 19 september 2000^{*18} bepaald dat hoewel de staat de verplichting heeft maatregelen te treffen, deze bevoegdheid wordt begrensd door de belangen van de betrokkenen, vooral die van het kind. Het Hof bepaalde ook dat de verantwoordelijkheid niet alleen bij de staat ligt, maar ook bij de betrokkenen.

Het voornaamste is dat de staat al het mogelijke heeft gedaan om contact tussen het kind en beide ouders te laten plaatsvinden.

Met deze laatste paragraaf heb ik willen laten zien dat het effectueren van omgangsregelingen niet alleen zijn grondslag vindt in de verschillende methoden genoemd in de wet, maar dat er sprake is van een algemene grondslag op Europees niveau.

HOOFDSTUK 3 – MEDIATION, DE NIEUWSTE EFFECTUERINGSMETHODE

17 - 23 september 1994, Serie A no 229-A,

18 – EHRM 19 sept. 2000, no. 32346/96, par. 66

3.1 Inleiding

Naast de bovengenoemde methoden is er, naast de schorsing van de kinderalimentatie, nog een methode voor het effectueren van omgangsregelingen, die niet in de wet staat vermeld.

Er bestaat sinds een aantal jaren de mogelijkheid van bemiddeling of wel *mediation* genoemd. Van dit middel wordt tegenwoordig steeds meer gebruik gemaakt.

Er bestaat echter nog vrijwel geen jurisprudentie over. Dat een rechter dit middel heeft opgelegd aan een ouder is nog niet voorgekomen. Wel wordt door rechters hier steeds meer op gewezen. De oplegging van *mediation* door de rechter, betekent dat *mediation* verplicht wordt voor partijen. De vraag of dit mogelijk is, komt in de volgende hoofdstukken aan bod.

3.2 Mediation

3.2.1 Inleiding

Mediation is een nieuwe methode waar tegenwoordig steeds vaker op gewezen wordt door rechters, advocaten en verschillende instanties. Ouders die een omgangsregeling vastgesteld hebben gekregen en deze wordt niet nagekomen, kunnen doorverwezen worden naar een mediator.

3.2.2 Het ontstaan van mediation

Naar aanleiding van een onderzoek naar het vraagstuk van het belang van het kind door de Europese ministers van Justitie, ongeveer vijftien jaar geleden, werd hierbij speciaal geattendeerd op de zogenaamde conciliatieprocedure om zo de belangen van het kind het beste te beschermen.

In de loop der jaren is de term ‘conciliation’ vervangen door ‘*mediation*’.

In de Tweede Conferentie in Boedapest in 1992 van de Council of Europe^{*19} kwam *mediation* ter sprake. Hier stond ter discussie het uiteengaan van ouders en de ouderlijke verantwoordelijkheid. De leden van de Council of Europe bespraken welke mogelijkheden er waren om ruzies en onenigheden in geval van een echtscheiding in belang van het kind zo beperkt mogelijk te houden.

Doordat er vooral in de afgelopen twee decennia een grote sociale verandering heeft plaatsgevonden, die zich vooral karakteriseert door minder huwelijken en meer echtscheidingen, is het niet vreemd dat veel landen de laatste jaren hun familierecht aan het bijschaven zijn.

In Nederland is *mediation* vanaf 1995 een steeds grotere rol gaan spelen. In dat jaar kreeg de Commissie de Ruiters de opdracht om te onderzoeken in hoeverre conflictbemiddeling ofwel *mediation* bij kon dragen aan het eventuele vereenvoudigen van het scheidingsproces. Volgens de toenmalige staatssecretaris was het van belang dat er eerst meer ervaring moest worden opgedaan met *mediation*. Daarom stelde deze voor om experimenten met bemiddeling te laten plaatsvinden om op deze manier meer antwoorden te krijgen.

Zo kwam er in 1998 het onderzoek Experimenten Scheidings- en Omgangsbemiddeling tot stand, waardoor er meer helderheid en meer bekendheid kwam rondom deze methode.

Dit onderzoek komt later in dit hoofdstuk uitvoerig aan bod.

19 - Council of Europe, Family Mediation in Europe, 4th European Conference in Family Law, Palais de L'Europe, Strasbourg 1-2 October 1998

3.2.3 Wat is mediation precies?

Mediation is een andere benaming voor bemiddeling, het gezamenlijk oplossen van een geschil met behulp van een bemiddelaar, de mediator. Deze methode moet ervoor zorgen dat er een verantwoorde oplossing komt. Het moet partijen weer bij elkaar brengen.

De mediator neemt geen eigen standpunt in. Deze legt de oplossing niet op aan partijen.

Partijen bepalen zelf hoe deze oplossing eruit moet zien.

De mediator en de partijen sluiten een *mediation*-overeenkomst.

Deze overeenkomst houdt in een afspraak om te proberen het geschil door *mediation* op te lossen. De partijen moeten zich actief opstellen. De mediator zal hen hierbij stimuleren, waarbij de belangen van de partijen centraal staan. De kenmerken van de mediator zijn onafhankelijkheid en onpartijdigheid en werkt volgens bepaalde gedragsregels.

Mediation is dus alleen bedoeld voor partijen, die mee willen werken aan een oplossing die voor hen beiden voordelig is. Ze moeten bereid zijn compromissen te sluiten.

Mediation met betrekking tot het effectueren van een omgangsregeling kan op verschillende wijzen worden benaderd. De ouders kunnen zelf besluiten naar een mediator te stappen. Ook de rechter kan trachten te bemiddelen of partijen verwijzen naar een mediator. Dit laatste verdient de voorkeur, omdat partijen zelf tot een oplossing dienen te komen.

Hier volgen de voor- en nadelen van *mediation*.

Mediation is bedoeld om partijen dichterbij elkaar te brengen. Er wordt bemiddeld tussen partijen en gekeken naar een oplossing die voor beiden bevredigend is. Partijen krijgen de mogelijkheid om goed met elkaar te communiceren en naar elkaar te luisteren.

In de rechtszaal hebben de partijen deze mogelijkheid niet. Er bestaat een afstand die door een uitspraak van de rechter niet kleiner wordt, omdat het niet is wat zij zelf willen. Het wordt hen opgedragen. Het verschil is dat in geval van *mediation* de verantwoording van de afdoening van het geschil bij de partijen zelf ligt.

Verder bespaart *mediation* tijd en dus ook geld. Advocaten zijn vaak duurder en er zijn geen extra kosten aan verbonden. Bovendien betaal je nu voor één deskundige, terwijl je anders voor twee advocaten zou moeten betalen. Het is afhankelijk van het geschil, maar binnen twee weken kan er al een oplossing zijn. Als men naar de rechter stapt, kost het meer tijd, zeker nu het gerechtelijk apparaat overbelast is. *Mediation* zorgt er dus voor, dat de belasting van de rechtspraak wordt verminderd.

Het moeilijke aspect van *mediation* is dat partijen het nut ervan in moeten zien.

Namelijk, wanneer het conflict al langer bestaat, wordt het steeds moeilijker om partijen bij elkaar te krijgen. Hoe creëer je bij twee personen de bereidheid om samen tot een oplossing te komen, wanneer deze in hevig conflict met elkaar zijn?

Dit is het moeilijkste aspect van *mediation*, vooral, omdat bij *mediation* het uitgangspunt is, dat de partijen vrijwillig hiervoor moeten kiezen.

Verder is een punt van kritiek dat de mediator niet altijd van alles op de hoogte kan zijn. En dat hierdoor de zwakkere partij niet altijd tot zijn recht komt. Echter voor een mediator met een aantal jaren ervaring hoeft het onderscheiden van de sterke en de zwakke partij geen probleem te zijn.

3.2.4 De resultaten

Mediation is een methode die niet wordt opgelegd door de rechter. De kern van *mediation* is vrijwilligheid van beide partijen. Hierdoor is er vrijwel geen jurisprudentie over te vinden. Het enige wat er over *mediation* is te vinden, is jurisprudentie, waarbij de rechter *mediation* aanraadt voor partijen, zoals het arrest van de Hoge Raad van 7 november 2003.^{*20} Wel zijn er onderzoeken verricht naar *mediation*. Over de effectiviteit van *mediation* is nog relatief weinig bekend. De resultaten uit de verschillende onderzoeken zijn echter positief. Er zijn in totaal twee belangrijke onderzoeken geweest met betrekking tot de invoering van *mediation* bij problematische omgangssituaties oftewel omgangsbemiddeling. Het eerste onderzoek is toegespitst op omgangsbemiddeling en het tweede onderzoek betreft de invoering van *mediation* meer in het algemeen.

In de periode van maart 1999 tot april 2001 vond er het eerste evaluatieonderzoek 'Experimenten Scheidings- en Omgangsbemiddeling' plaats in opdracht van het Ministerie van Justitie. Vanaf 1998 zijn de experimenten met zowel scheidingsbemiddeling en omgangsbemiddeling van start gegaan. Ze werden opgezet door de raden voor rechtsbijstand in de hofressorten van Amsterdam, Leeuwarden, s'Hertogenbosch en Den Haag. In het 'Experiment Omgangsbemiddeling' was het de bedoeling dat de ouders gehoor gaven aan een verwijzing door de rechter naar een mediator. De omgangsbemiddelingen werden vergoed ongeacht de draagkracht van de ouders. Verder werd er voor de bemiddeling een tijdsduur van zes uur uitgetrokken, die indien nodig verlengd kon worden naar tien uur.

Uit het evaluatieonderzoek verricht door Brigitte Chin-A-Fat en Marjone Stekete^{*21} volgt dat er in deze periode 235 ouders gehoor gaven aan een verwijzing. In deze 235 omgangsbemiddelingen is iets meer dan de helft van de ouders tot een omgangsregeling gekomen. Over het algemeen kan uit het onderzoek worden geconcludeerd dat *mediation* als omgangsbemiddelingsmethode redelijk succesvol is. De partijen oordelen over het *mediation*-proces redelijk positief. Over de resultaten zijn evenveel ouders tevreden als ontevreden. Bij meer dan de helft van de bemiddelingen zijn er afspraken gemaakt, is de communicatie tussen de ouders en de relatie met het kind verbeterd en zijn de omgangsregelingen aangepast. Drie kwart van de ouders die hebben meegedaan zijn na een jaar nog steeds tevreden met de resultaten van de bemiddeling en houden zich aan de afspraken. Opvallend is ook dat de ouders zelf aangeven dat wanneer de bemiddeling eerder had plaatsgevonden het conflict niet zo hoog was opgelopen en de resultaten wellicht beter waren geweest.

De belangrijkste vragen van dit onderzoek zijn:

- In hoeverre is het zinvol mensen te verplichten tot deelname aan bemiddeling?
- In welke fase van de gerechtelijke procedure heeft verwijzing het meeste effect?
- Hoe moet het belang van het kind gewaarborgd worden?

Op de eerste vraag heeft men op grond van dit onderzoek geen conclusie kunnen baseren, aangezien deelname aan dit onderzoek op vrijwillige basis was.

Uit de interviews met de ouders blijkt echter dat zij het wel ervaren hebben als een verplichting. Namelijk 17 % van de bemiddelden zeggen, dat zij alleen hebben deelgenomen omdat zij door de rechter verwezen zijn. Dit geeft heel goed de rol van de rechters in dit proces aan. Zij zijn de doorverwijzers en hebben druk uitgeoefend op deze bemiddelden om *mediation* te proberen.

20 - zie bijlage 6, ro 6

21 - B.E.S. Chin-a-Fat & M. Stekete, Bemiddeling in uitvoering. Evaluatie experimenten Scheidings- en Omgangsbemiddeling, juli 2001

Met betrekking tot de tweede vraag is gebleken dat het in feite niet uitmaakt in welke fase de bemiddelden zitten, aangezien er altijd sprake is van een slechte onderlinge verstandhouding. Rechter geven aan dat als zij besluiten door te verwijzen, dit doen tijdens de voorlopige voorzieningen procedure. Uit het onderzoek Experimenten Scheidingsbemiddeling is echter gebleken dat wél de fase een rol speelt bij de doorverwijzing. Bemiddelingen die voor de gerechtelijke procedure zijn gestart zijn succesvoller gebleken. Daarom is er geconcludeerd, dat ook omgangsbemiddeling in een zo vroeg mogelijk stadium moet plaatsvinden.

Verder is met betrekking tot de derde onderzoeksvraag gebleken dat 31 % van de ouders vindt dat er onvoldoende rekening is gehouden met het belang van het kind. Daarentegen is 48 % van de ouders van mening dat kinderen te jong zijn om ze te betrekken bij de bemiddeling.

De bemiddelaars hebben besloten de kinderen niet bij dit proces te betrekken omdat zij ze te jong vinden en ze zijn van mening dat het een conflict tussen de ouders betreft. Een loyaliteitsconflict moet vermeden worden. Wel wordt hun mening van belang geacht; daarom zijn er naar de kinderen van twaalf jaar en ouder vragenlijsten verstuurd.

Van de bemiddelaars is 15 % van mening dat de belangen van het kind niet voldoende behartigd zijn. Als reden hiervoor geven ze aan dat de ouders alleen oog hebben voor hun eigen situatie. Verder geeft een kwart van de jongeren van twaalf jaar en ouder aan dat zij hun mening willen inbrengen.

Hier volgen de voornaamste conclusies uit dit onderzoek:

- Verwijzingen door de rechter moeten in een wettelijke regeling worden opgenomen.
- De voorlichting van *mediation* moet verbeterd worden.
- Minderjarige kinderen moeten betrokken worden bij de omgangsbemiddeling.
- Bemiddeling in een zo vroeg mogelijke fase laten plaatsvinden.
- Bemiddeling moet gratis blijven.

In januari 2001 is het tweede onderzoek van start gegaan, het WODC- onderzoek. Het WODC-onderzoek staat voor het evaluatieonderzoek Ruimte voor *Mediation* van het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum.^{*22} Uit de resultaten van dit onderzoek blijkt dat meer dan de helft van het aantal zaken, dat is afgedaan met *mediation*, is geslaagd.

In de periode 2001-2003 evalueerde het WODC twee landelijke projecten, waarvan één bij de rechterlijke macht en één bij de gefinancierde rechtsbijstand, met als titel '*Mediation* naast Rechtspraak'. Uit het project bij de rechterlijke macht is gebleken dat er sprake is van voldoende bereidheid en gelegenheid om partijen door te verwijzen naar *mediation*.

Tevens zijn er uit dit onderzoek aanwijzingen tot stand gekomen over de manier waarop een succesvolle doorverwijzing van *mediation* tot stand moet komen.

De voorwaarden voor een succesvolle doorverwijzing op grond van het onderzoek zijn:

- Doelgerichte voorlichting.
- Bewaking van de kwaliteit van de mediations.
- Goede administratieve en facilitaire ondersteuning.
- Een vast aanspreekpunt voor doorverwijzing.

Het project bij de rechterlijke macht bestond uit vijf vaste deelprojecten en uit zes "mediationweken". De mediationweken werden in vijf verschillende plaatsen uitgevoerd, in Rotterdam, twee keer in Haarlem, in Den Haag, Breda en Maastricht.

22 - Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, *Mediation*, Justitiële verkenningen nr.8, jaargang 29 november 2003

Uit dit onderzoek is niet af te leiden wat de resultaten zijn, specifiek voor familiezaken met betrekking tot problematische omgangsregelingen, zoals in het onderzoek ‘Experimenten Omgangsbemiddeling’.

Er is in dit onderzoek wel onderscheid gemaakt tussen verschillende soorten zaken, zoals civiele zaken, familiezaken en bestuurszaken. Dit project heeft verheldering gebracht in de doorverwijzing van *mediation* in de justitiële infrastructuur. Tevens heeft het gezorgd voor een grotere bekendheid en voorlichting van *mediation* als oplossingsmethode in het algemeen.

3.2.5 Justitiebeleid

In de politiek is er de afgelopen tijd veel discussie geweest rondom *mediation*. Op 24 mei 2000 vond er een Kamerdebat plaats naar aanleiding van het onderzoek van het WODC “Effectuering van omgang in rechtsvergelijkend perspectief”. In dit debat ging het vooral over het handhaven van het omgangsrecht door middel van het strafrecht en stond *mediation* niet centraal.

Uit dit debat valt te concluderen dat de Kamer over het algemeen voor een experiment met omgangshuizen is. Omgangshuizen ook wel “tussenhuizen” genoemd, zijn huizen waar de moeder verplicht wordt haar kind achter te laten en vervolgens de vader hier tijd met zijn kind kan doorbrengen. Dit fenomeen komt ook overwaaien vanuit het buitenland. De oorspronkelijke reden van het opzetten van deze omgangshuizen was om de situaties, waarbij de vrouw samen met het kind op honderden kilometers afstand van de vader zouden gaan wonen, te verminderen.^{*23} In Nederland kennen wij echter deze geografische problemen niet.

Het lijkt een oplossing, aangezien het kind en de vader de mogelijkheid krijgen om tijd met elkaar door te brengen, echter dit is een desillusie. Het is een tijdelijke oplossing en zorgt ervoor dat het nog langer duurt voordat het werkelijke probleem, de communicatiestoornis tussen beide ouders, wordt opgelost. Het instellen van omgangshuizen vormt als het ware een uitnodiging voor de verzorgende ouder om te blijven weigeren aan een normale omgang tussen het kind en de niet-verzorgende ouder.

Er zijn ook voorstanders van omgangshuizen; zoals de Stichting Ombudsman. Deze stichting doet aanbeveling voor deze huizen en is van mening dat een omgangshuis een uitkomst kan bieden voor kinderen van gescheiden ouders die niet in staat zijn om hun afspraken over de omgangsregeling na te komen. Er wordt getracht afspraken te maken tussen de ouders.

Dit laatste aspect is natuurlijk een goede zaak, omdat er wel aan de communicatiestoornis tussen de ouders wordt gewerkt. Het blijft echter geen normale omgang met het kind en het kind zal daar bewust van zijn.

Op 14 november 2002 vond er een algemeen overleg plaats met de Kamer en Minister van Justitie over “Omgangsonrecht”.^{*24} In dit overleg kwam duidelijk naar voren dat er een ruime meerderheid in de Kamer voor verplichte *mediation* is. Boris Dittrich van D’66 deed hier een voorstel, om *mediation* verplicht te stellen voordat de stap naar de rechter wordt gemaakt en in het geval dat de stap wel al is gemaakt, de rechter te laten doorverwijzen naar een mediator. De meeste partijen sloten zich bij dit voorstel aan, behalve het CDA. Het CDA stelde dat *mediation* een hulpmiddel moet blijven waarvoor de partijen zelf kiezen. De Minister van Justitie komt in dit overleg naar voren als een voorstander van bemiddeling, ofwel *mediation*, maar geen voorstander van verplichte *mediation*. Het standpunt van verplichte *mediation* van D’66 is gebaseerd op het onderzoek Experimenten met Scheidings- en Omgangsbemiddeling, waaruit gebleken is dat ongeveer 60% van de bemiddelingen slaagt.

Tevens is hun standpunt gebaseerd op het feit dat er jaarlijks zoveel kinderen het contact met een van de ouders verliezen.

23 - ‘Omgangshuizen verergeren de kwaal’, 8 november 2001, www.sos-papa.com

24 - ‘Verslag kamerzitting Omgangsonrecht’, 14 november 2002

Het is opmerkelijk dat Boris Dittrich het succes van dit onderzoek aanhaalt in zijn brief, 'Omgangsrecht creëert problemen' van 12 november 2002, als reden om *mediation* verplicht te stellen, aangezien de partijen die hebben meegedaan aan het experiment, dit gedaan hebben uit vrije wil.

De Minister van Justitie heeft bij brief d.d. 4 december 2002 aan de Tweede Kamer laten weten dat hij erover denkt een regeling voor ouders in te voeren, die de ouders verplicht inspanning te leveren om tot een overeenkomst te komen, inzake de gevolgen van hun scheiding. Verder laat hij in deze brief weten dat hij denkt dat verplichte *mediation* niet zo zinvol is.

De verplichting tot het leveren van inspanning om tot een overeenkomst te komen heeft Cees van Leuven^{*25} uitgewerkt in het zogenaamde Zorgmodel. De bemiddelaar gaat met de ouders aan de slag met als uitgangspunt de zorg voor de kinderen na de scheiding. Dit geschiedt op gestructureerde wijze. Van Leuven duidt het begrip gezag aan als 'zorg'. Het model bestaat uit drie onderdelen: 1) de inleidende vragen 2) de structuur van het ouderschap 3) de vastlegging van de afspraken.

Voor de vastlegging van de gemaakte afspraken wordt gebruik gemaakt van het 'kinderconvenant'. Hierin vinden de ouders de schriftelijke vastlegging van het door hen gekozen zorgmodel. Hierin staan uitsluitend zaken die te maken hebben met het kind.

Tevens bevat het model een geschillenregeling. Wanneer de ouders er dan nog niet uit komen, dienen zij eerst overleg met elkaar te plegen, vervolgens onder begeleiding van een mediator. Als laatste, wanneer dit ook geen oplossing biedt, kan de ouder die dit nodig vindt de rechter inschakelen.

De Minister van Justitie heeft onlangs een definitief standpunt ingenomen over de structurele plaats van *mediation* in ons rechtsstelsel. Dit naar aanleiding van de afronding van het WODC-onderzoek. Op het WODC-congres van 31 oktober 2003^{*26} gaf de minister zijn voornemens te kennen. Burgers moeten zoveel mogelijk in staat worden gesteld hun eigen problemen op te lossen, omdat de burger eigen verantwoordelijkheid draagt. *Mediation* is gebleken succesvol te zijn op grond van het WODC-onderzoek en daarom moet er voor *mediation* een structurele plaats in ons rechtsbestel komen. Hiervoor zijn een aantal voorstellen tot stand gekomen.

Als eerste moet er gewerkt worden aan een structurele doorverwijzing. Verder moeten de kosten voor rekening van de partijen blijven, voor minder draagkrachtigen moet er tegemoetkoming tot stand komen. Bovendien moet de kwaliteit van de mediators gewaarborgd worden.

Inmiddels heeft de Minister van Justitie op 14 april 2004^{*27} zijn standpunt ingenomen m.b.t. zijn voornemens van december 2002 over de verplichting tot het maken van afspraken en dit per brief aan de Tweede Kamer kenbaar gemaakt. Hierover is aan verschillende instanties advies gevraagd en zijn vragen voorgelegd aan het Comité familierecht van de Raad van Europa.

Afspraken maken over de wijze van uitoefening van het ouderlijk gezag wordt verplicht gesteld. Een echtscheidingsprocedure begint met het indienen van een verzoekschrift bij de rechter. In dit verzoekschrift worden verplichte afspraken opgenomen over de invulling van het ouderlijk gezag. Dit zal er uiteindelijk toe leiden dat art. 1: 377a BW wordt gewijzigd. In dit artikel zal niet langer alleen het recht van de ouder tot omgang met zijn kind staan vastgelegd, maar daarnaast de plicht van de ouder tot omgang met zijn kind.

25 - Cees van Leuven, Advocaat en Scheidingsbemiddelaar VFAS

26 - 'Overheid geeft mediation een plaats', Voornemens van Minister van Justitie gepresenteerd op het WODC-congres van 31 okt. JI., NMI 3 november 2003

27 - Scheidings- en Umgangsregelingen worden verbeterd, Beleidsvoornemens minister Donner, Persbericht 14 april 2004

3.3 De Kernvragen voor een structurele doorverwijzing

3.3.1 Inleiding

Het is duidelijk dat *mediation* als nieuwste conflictbeslechtingsmethode een steeds grotere rol is gaan spelen in onze samenleving. De afgelopen jaren is er veel over geschreven en gesproken. Er werd over gediscussieerd door deskundigen en er werden debatten in de Tweede Kamer gevoerd. Vooral stond de vraag centraal of *mediation* wel of niet verplicht gesteld moet worden. De discussie rondom *mediation* is lange tijd erg ondoorzichtig geweest.

Deze ondoorzichtigheid werd veroorzaakt omdat niet duidelijk was hoe *mediation* tot stand zou moeten komen. Er werd niet gesproken over de doorverwijzing van *mediation*. De doorverwijzing is waar het om gaat bij de invoering van *mediation*.

De doorverwijzing moet doorzichtig worden gemaakt. Uiteindelijk heeft het afgelopen jaar de Minister van Justitie hierover een standpunt ingenomen. Er moet een structurele doorverwijzing komen. De vraag is dan hoe moet deze doorverwijzing er uit komen te zien?

Hierbij komen verschillende aspecten aan bod. Zoals de keuze uit, verplichten, druk uitoefenen of het laten bij het voorstellen van *mediation*? Wat moet de inhoud van de voorlichting zijn? Hoe moet het kostenplaatje eruit komen te zien? Door wie moet er worden doorverwezen en ondervindt men hierbij problemen? En als laatste, de vraag en zeker niet onbelangrijk, op welk moment moet er worden doorverwezen?

3.3.2 In welke vorm?

Met deze vraag komen verschillende aspecten van doorverwijzing van *mediation* aan bod.

Met 'in welke vorm' doel ik voornamelijk op de wijze waarop de ouders in contact moeten komen met *mediation*. Moet *mediation* alleen voorgesteld worden of is het nodig dat er druk wordt uitgeoefend op de ouders? Hoe zit het met de voorlichting? En als laatste wie moet de kosten dragen?

Bij *mediation* wordt uitgegaan van de vrijwilligheid van de partijen zelf. Als deze vrijwilligheid er niet is werkt *mediation* averechts. Partijen moeten zelf een oplossing willen.

Wanneer partijen niet meewerken heeft *mediation* geen zin.

Er wordt echter wel geëxperimenteerd met verplichte bemiddeling, namelijk met forensische *mediation*. Dit is een bijzondere vorm van verplichte bemiddeling. Het is ontwikkeld door Peter Hoefnagels en Cees van Leuven. Bij deze vorm benoemt de rechter een mediator, die in opdracht van deze rechter en niet van partijen werkt. De toepassing van forensische *mediation* kan in twee situaties. Als eerste in de voorzieningenprocedure. Hier treft de rechter allerlei voorzieningen inzake de gevolgen van een echtscheiding en verwijst hij partijen vervolgens verplicht naar een forensische mediator om een regeling met partijen uit te werken.

Als tweede in een bodemprocedure in een vastgelopen zaak.

Over de resultaten van forensische *mediation* is helaas nog weinig bekend.

Het valt dus nog te bezien of het verplichten van *mediation* inderdaad negatief uitwerkt.

Natuurlijk moeten partijen het zelf willen om *mediation* te proberen, deze wil kan echter ook gedurende het proces ontstaan. De onwil van de ouders kan namelijk bestaan op basis van de onbekendheid met *mediation* of met de inhoudelijke voordelen ervan.

Wanneer de rechter *mediation* voorstelt, gepaard gaande met het uitoefenen van druk, of het simpelweg verplichten aan de ouders, hoeft het niet averechts te werken, wanneer partijen gedurende de *mediation* het besef krijgen dat *mediation* een lange termijn oplossing kan zijn.

Wanneer beide ouders worden aangesproken op dezelfde plicht, het effectueren van het recht van hun kind, dan verdwijnt dit bezwaar.^{*28}

Omdat er nog veel onwetendheid bestaat over *mediation* is het van belang dat bij de doorverwijzing de ouders op een juiste manier over *mediation* worden voorgelicht.

Deze voorlichting moet op zodanige wijze geschieden dat de ouders de voordelen van *mediation* in gaan zien in tegenstelling tot wat ze tot nu toe hebben geprobeerd.

Het belangrijkste hierbij is dat bij deze voorlichting over *mediation* het onderscheid moet worden aangegeven tussen *mediation* en de overige effectueringsmethoden.

Dit is het onderscheid tussen korte termijn oplossingen en een lange termijn oplossing, aangezien *mediation* probeert de communicatiestoornis tussen de ouders te verhelpen.

Om de ouders over de drempel te krijgen moeten zij gewezen worden op de gevolgen voor hun kinderen van een echtscheiding en van problematische omgangssituaties.

Wanneer zij tot het besef komen dat kinderen hierdoor vaak in hun latere leven ernstige problemen ondervinden, stappen ze wellicht eerder over deze drempel.

Het is een feit, dat nog steeds te veel burgers onvoldoende op de hoogte zijn van de mogelijkheden van *mediation*. Dit is de reden waarom de Minister van Justitie in een brief aan de Tweede Kamer van 14 april jl.^{*29} bekend heeft gemaakt dat er een brede algemene informatievoorziening richting publiek gaat komen. Dit houdt in dat er voorzieningen komen voor *mediation* bij de gerechten en de juridische loketten voor rechtsbijstand. Bij deze juridische loketten komen functionarissen te werken die gespecialiseerd zijn in *mediation* en op deze manier rechtzoekenden adequaat kunnen adviseren en voorlichten en eventueel doorverwijzen naar een mediator.

Als laatste betrek ik bij deze vraag het kostenplaatje. Wie moeten de kosten dragen van de bemiddeling?

Wanneer partijen niet zelf de kosten hoeven te dragen van *mediation*, lijkt dit het voor partijen in eerste instantie aantrekkelijker te maken om *mediation* te proberen. Echter dit zou niet te verwezenlijken zijn, omdat *mediation* niet een geschikt systeem is wat gesubsidieerd kan worden door de overheid. Het niet zelf betalen van *mediation* kan ook juist een negatieve uitwerking hebben, omdat partijen er dan minder belang bij hebben dan wanneer zij er wel zelf voor betaald hebben. Het kan de mate van gemotiveerdheid schaden. Bovendien is het zo dat *mediation* al goedkoper is voor partijen die in een echtscheiding zitten, aangezien ze niet langer voor twee advocaten hoeven te betalen.

Echter voor minder vermogenden zou er een op het mediatorschap afgestemde vergoedingsregeling moeten komen, aangezien bij deze groep vaak de vraag ontstaat wie de kosten van de deskundige gaat betalen.

In de brief van 20 april jl. aan de Kamer heeft de Minister van Justitie ook hierover een standpunt ingenomen. De kosten voor *mediation* zijn voor rekening van de partijen zelf, tenzij het mindervermogenden betreft. Deze groep krijgt een financiële tegemoetkoming.

3.3.3 Door wie?

Ouders kunnen op verschillende manieren in aanmerking komen met *mediation*. Ze kunnen op eigen initiatief naar een mediator stappen. Dit is wanneer zij op de hoogte zijn gebracht van deze mogelijkheid door anderen, door een instantie of door middel van berichtgeving.

28 - Liesbeth Smulders-Groenhuijsen, Omgaan met Omgang, Een kritische beschouwing, FJR nr. 3, maart 2002, Liesbeth is gedragsdeskundige bij de Raad van Kinderbescherming te Rotterdam

29 - Landelijke voorzieningen stimuleren mediation, Persbericht 20 april 2004

In geval van problematische omgangssituaties echter, zal het niet vaak het geval zijn dat ouders zelf samen beslissen om *mediation* te proberen, aangezien zij hevig met elkaar in conflict zijn waarbij veel emoties aan te pas komen.

Eerder nog neemt dan één ouder het initiatief om naar een mediator te stappen. Dan is er sprake van transformatieve *mediation*.

Dit is een vorm van *mediation*, die probeert de mensen zelf te veranderen en niet de situatie. Het doel is om de behoeften van mensen in individuele geschillen te bevredigen.

Op het moment dat ouders een echtscheiding aanvragen, volgt er een voorlopige voorzieningenprocedure, waarbij alle aspecten inzake de echtscheiding geregeld worden. Wanneer ouders de omgang met hun kind niet onderling kunnen regelen volgt er een omgangsregeling.

Als deze blijkt niet te worden nagekomen door één van de ouders kan de rechter de ouders doorverwijzen naar een mediator. Op deze manier komen ouders ook in aanraking met *mediation*. De doorverwijzing door de rechter naar een mediator is sterk afhankelijk van de houding van de rechter zelf. De ene rechter zal er meer positief tegenover staan dan de ander. Dit zal te maken hebben met hun ervaringen met *mediation*.

Dit is ook gebleken uit het onderzoek 'Experimenten Omgangsbemiddeling'. Elke rechter gaat af op zijn eigen gevoel en intuïtie, mede gebaseerd op zijn ervaringen. Hierdoor is het moeilijk aan te geven wanneer nu een rechter wel doorverwijst en wanneer niet.

Ook het verloop van de verwijzing verschilt per rechter. De ene rechter zal een hele uitvoerige voorlichting van *mediation* geven en de ander weer wat minder uitvoerig. Sommige rechters geven aan wat er van de ouders wordt verwacht, anderen doen dit weer niet.

Verder kunnen ouders doorverwezen worden naar een mediator via hun advocaat. Hierbij is ook weer de houding van de advocaat ten opzichte van *mediation* van doorslaggevende betekenis. Stellen de meeste advocaten hun eigen broodwinning voorop of zijn de meesten in staat het belang van hun cliënt en zijn of haar kind voorop te stellen?

Er is gebleken dat er toch wel enige terughoudendheid bestaat bij advocaten over de toepassing van *mediation*. Dit komt omdat er nog veel advocaten zijn die niet weten wat hun rol en hun betrokkenheid bij *mediation* is.

3.3.4 Op welk moment?

Wanneer ouders in een problematische omgangssituatie zitten, kunnen zij op verschillende momenten in aanraking komen met *mediation*. Dit kan het moment zijn tijdens de voorlopige voorzieningenprocedure, tijdens de definitieve voorziening of in hoger beroep. Het komt ook voor dat ouders al voor de gerechtelijke procedure is gestart, in aanraking komen met *mediation*. Het moment van aanbieden van *mediation* is niet onbelangrijk, aangezien het een zeer gevoelige situatie betreft waarin de emoties zeer hoog kunnen oplopen. Het meest geschikte moment van aanbieden is moeilijk aan te geven.

Uit het onderzoek 'Experimenten Omgangsbemiddeling' is gebleken dat het niet veel uitmaakt in welke fase van de procedure de bemiddelden zitten. Zowel bij mensen die nog in een scheiding liggen en degenen die al gescheiden zijn, is er sprake van een slechte onderlinge verhouding. De fase van doorverwijzing blijkt niet van invloed te zijn op de resultaten.

Echter bij het onderzoek Experimenten Scheidingsbemiddeling is gebleken dat de fase wél een rol speelt. Bemiddelingen die voor de gerechtelijke procedure zijn gestart, zijn succesvoller gebleken. Zodoende is er geconcludeerd dat ook omgangsbemiddeling in een zo vroeg mogelijk stadium moet plaatsvinden.

HOOFDSTUK 4 – INVOERING VAN MEDIATION IN HET BUITENLAND

4.1 ‘Mediation in ons omringende landen’

Naast de landelijke projecten ‘*Mediation* naast Rechtspraak’ en ‘*Mediation* gefinancierde rechtsbijstand’ heeft het ministerie opdracht gegeven aan het WODC om onderzoek te verrichten naar de praktijk van *mediation* binnen de justitiële infrastructuur in andere Europese landen. In het WODC- rapport ‘*Mediation* in ons omringende landen’ wordt verslag gedaan van dit onderzoek. Er staan elf landen centraal in dit onderzoek: Engeland, Frankrijk, Duitsland, België, Oostenrijk, Denemarken, Zweden, Noorwegen, Spanje en Italië.

Het onderzoek wijst uit dat voor familiegeschillen in bijna alle landen wettelijke verwijzingsregimes worden voorbereid of al bestaan. Ook komt naar voren dat de kwaliteitswaarborging van mediators in alle landen noodzakelijk wordt geacht. Voor mediators die familiegeschillen behandelen, zijn er strikte opleidingseisen vastgelegd, die betrekking hebben op zowel juridische als psychologische vaardigheden.

De belangrijkste constatering uit dit onderzoek is dat de ontwikkelingen uit de verschillende onderzochte landen dezelfde lijn volgen. *Mediation* heeft reeds een structurele plaats gekregen óf is recentelijk opgezet óf wordt bestudeerd.

Hiermee lijkt *mediation* een vaste plaats te hebben verworven in Europa.

4.2 Mediation in Engeland

In Engeland is al gekozen voor een structurele voorziening voor doorverwijzing van *mediation* tijdens een gerechtelijke procedure.

Op basis van voorstellen van de commissie Woolf zijn op 26 april 1999 in Engeland de nieuwe Civil Procedure Rules in werking getreden. In deze regeling ligt de nadruk op de “incentives” ofwel dwang om conflictpartijen door middel van *mediation* hun eigen conflict te laten oplossen. Dit staat verwoord in art. 1.4 sub e en f CPR; ‘*encouraging the parties to use an alternative dispute resolution procedure if the court considers that appropriate and facilitating the use of procedure*’. Concreet houdt deze regeling in dat het zelf regelen van conflicten wordt bevorderd door rechters de mogelijkheid te geven partijen te stimuleren om voor *mediation* te kiezen. Dit bestaat als eerste uit het navragen wat partijen gedaan hebben om het conflict zelf op te lossen. Indien ze dit hebben nagelaten of zich onvoldoende hebben ingespannen dan kan de rechter vorderen dat de partij die niet heeft willen meewerken wordt veroordeeld in de proceskosten. In feite worden de partijen dus gestraft voor het weigeren van *mediation*.

Als tweede heeft de rechter de bevoegdheid om een ‘referral order’ te geven waarbij partijen wordt aanbevolen eerst door middel van *mediation* het conflict proberen op te lossen alvorens ze gaan procederen.

De rechter kan deze aanbeveling tot *mediation* doen op verschillende tijdstippen. Uit onderzoeken in Engeland door het CEDR, Centre for Effective Dispute Resolution, is gebleken dat de timing van het aanbieden belangrijk is. Soms komt het aanbod te vroeg, wanneer partijen net hun posities hebben ingenomen. Een andere keer komt het te laat, wanneer de emoties te hoog zijn opgelopen. Vice-president van het gerechtshof Arnhem en landelijk projectleider ‘*Mediation* naast Rechtspraak’, Machteld Pel en vice-president van de rechtbank Utrecht tevens landelijk projectleider ‘*Mediation* naast Rechtspraak’, Madeleine Spliet, hebben een onderzoek verricht naar de situatie in Engeland.^{*30} Zij hebben gesprekken gevoerd met verschillende rechters en balies.

30 - M. Pel, M.M.A. Spliet, Implementatie van mediation naast rechtspraak, court-annexed mediation in Engeland...een lichtend voorbeeld?, NL Juristenblad, jaargang 78 2003, nr. 36, p. 1897-1902

Vooral blijkt uit deze gesprekken dat een structurele doorverwijzing erg afhankelijk is van de houding van de rechter, zijn inzicht in wat *mediation* te bieden heeft en de ervaringen met eerdere doorverwijzingen. De mate van doorverwijzing is afhankelijk van de persoon van de rechter. Sommige rechters zien in *mediation* slechts een beperkt inzetbaar middel. Vaak zijn de rechters ook niet goed voorbereid op hun doorverwijzende taak. Hiervoor hebben zij een tweedaagse cursus moeten volgen, waarvan twee uur werd uitgetrokken voor de kennisname van *mediation* en de methode van doorverwijzen.

Professor Hazel Genn heeft ook grondig onderzoek gedaan naar de structurele voorziening van doorverwijzing naar *mediation* in Engeland. Zij had grote moeite om gegevens voor haar onderzoek te verzamelen.

Dit komt omdat Engeland geen officiële gegevensverzameling van de doeltreffendheid van de doorverwijzingsindicaties bezit.^{*31}

Toch heeft Hazel Genn kunnen concluderen dat de doorverwijzing door partijen weinig wordt geaccepteerd. Dit komt doordat partijen niet goed weten wat *mediation* inhoudt en wat daarbij van hen wordt verwacht.

Naast de hier bovengenoemde strafdreiging voor het verkrijgen van mediations is er in Engeland tevens ervaring opgedaan met verplichte mediations in familiezaken bij een aantal countycourts. Echter de ervaringen hiermee waren desastreus en het verplichten van *mediation* werd meteen weer afgeschaft. Uit de resultaten bleek dat in familieconflicten, zeker in zeer hoog geëscaleerde conflicten, het uitoefenen van dwang bij *mediation* niet bevorderlijk was. Partijen hadden totaal geen motivatie om deel te nemen aan de gesprekken. Ook kwam daarbij dat de vergoeding van de mediators erg laag was en de administratie niet voldoende op orde was, hierdoor trokken veel gerenommeerde mediators zich terug uit dit experiment.

Door de slechte organisatie rondom dit experiment is het moeilijk af te leiden waarom de verplichte *mediation* gefaald heeft. Lag het aan de verplichting zelf of aan de rompslomp eromheen?

Het is duidelijk dat in Engeland een georganiseerd onderzoek naar doorverwijzingsresultaten ontbreekt. Voor analyses is men aangewezen op een onderzoek van het CEDR en onderzoeken van Hazel Genn, waarbij deze laatste geconfronteerd werd met gebrekkige informatieverzameling.

In tegenstelling tot Nederland heeft Engeland niet de effectiviteit van doorverwijzing getoetst in de praktijk alvorens over te gaan tot een structurele voorziening van doorverwijzing.

4.3 Mediation in de Verenigde Staten

Mede dankzij het onderzoek verricht door Chin-a-Fat, 'Scheiden: (ter) echter zonder rechter?' is er meer helderheid gekomen in de situatie in de Verenigde Staten rondom bemiddeling. Zij heeft hier onderzocht op welke wijze de procedure van scheidingsbemiddeling moet worden vormgegeven, zodat inschakeling van de rechter overbodig wordt. Het betreft hier niet een onderzoek naar omgangsbemiddeling. De gevolgen echter van een echtscheiding omvatten ook het regelen van de omgang van hun kind. Verder wordt er in dit onderzoek omschreven op welke wijze *mediation* in de Verenigde Staten geregeld is.

De ontwikkeling van *mediation* in de VS vond plaats in de jaren 70. In 1976 op de Pound Conference, the National Conference on the Causes of Popular Dissatisfaction with the Administration of Justice, werd gepleit voor verdere stimulering van court-connected *mediation*.

Deze conferentie kwam voort uit ontevredenheid over het rechtssysteem en het doel was om de oorzaak van deze ontevredenheid te ontdekken en hiervoor een oplossing te vinden.

31 – zie voetnoot 30

Naar aanleiding van deze conferentie kwamen er steeds meer court-connected *mediation* programma's. In 1981 ontstond als eerste in de staat Californië wetgeving voor verplichte *mediation*. Een aantal staten heeft inmiddels dit voorbeeld opgevolgd en verplicht partijen een poging tot bemiddeling te doen, als zij een procedure starten over gezag en omgang. Verder is in een aantal rechtbanken een procedure van start gegaan om partijen beter te kunnen bijstaan, wanneer zij problemen ondervinden bij hun echtscheiding. Hiervoor is een aantal programma's ontwikkeld. Zoals bijvoorbeeld de 'unified family courts' oftewel de zogenaamde gebundelde familiekamers, die steeds meer in opkomst zijn in de VS.

In deze familiekamers staan een aantal elementen centraal:

- In een 'intake' wordt de behoefte van het gezin beoordeeld.
- Deze service is alles omvattend, zoals juridisch advies, counseling en verwijzing.
- Gebruik maken van *mediation*.
- Interdisciplinaire training van rechters en hun ondersteunend personeel.

Het voornaamste voordeel van deze kamers is dat er zoveel mogelijk gezorgd wordt dat éénzelfde rechter telkens met hetzelfde gezin werkt.

Verder wordt er bij deze rechtbanken gebruik gemaakt van therapeutische jurisprudentie. Dit is een vorm van jurisprudentie waarin een verband wordt gelegd tussen psychologie en recht.

Het standpunt is dat in familiezaken het toepassen van alleen het familierecht niet altijd voldoende is of het beste is, maar dat er een extra werking van een uitspraak uit moet gaan om tot een oplossing te komen, een zogenaamde therapeutische werking.

Deze ontwikkeling maakt duidelijk dat de rechtbanken tevens een hulpverleningstaak op zich hebben genomen.

Daarbij bestaan er ook 'parent education programs'. Dit zijn bijeenkomsten die worden gehouden voor ouders die in een scheiding liggen. Hierin worden zij voorgelicht over de gevolgen die een scheiding heeft op het kind. Deze programma's groeien snel in de Verenigde Staten en inmiddels is in een groot aantal staten 'parent education' verplicht.

Ook is regelgeving voor family *mediation* neergelegd in wetgeving van verschillende staten en in de regels van rechtsbanken zelf.

Eind 2000 hadden 38 staten wetgeving waarin family *mediation* is opgenomen.

4.4 Mediation in Canada

In Canada in het gebied Quebec-Montreal is onderzoek gedaan naar omgangsbemiddeling. Scheidende ouders zijn verplicht zes bemiddelingssessies te volgen. In ongeveer 83% van de gevallen bereiken de ouders een overeenkomst. Van de overige gevallen wordt een arbitrage door de rechtbank gebracht. Hiervan wordt iets meer dan twee derde aan een psycho-sociale expertise onderworpen, waarbij nog eens iets minder dan de helft een overeenkomst bereikt.

Het is duidelijk dat de overgrote meerderheid van de ouders hier geen moeilijkheden ondervinden met het regelen van de omgang met hun kinderen.

HOOFDSTUK 5 – HET PRAKTIJKONDERZOEK

5.1 Inleiding

Naast het literatuuronderzoek vond ik het belangrijk om tevens een onderzoek in de praktijk te doen. Mijn doel was om zoveel mogelijk deskundigen, die in aanraking komen met problematische omgangssituaties, een vragenlijst te laten invullen om zo aanknopingspunten te vinden voor het beantwoorden van de vraag op welke manier *mediation* moet worden ingevoerd om tot het beste resultaat te komen m.b.t. dit soort situaties.^{*32}

5.2 Analyses praktijkonderzoek

5.2.1 Inleiding

Ik zal de verschillen onderverdelen in de drie kernvragen om zo nog enig overzicht te behouden. De eerste kernvraag van mijn onderzoek is *in welke vorm?* de doorverwijzing van *mediation* moet geschieden, waaronder de verplichting, de voorlichting en de kosten vallen. Deze drie aspecten zijn achtereenvolgens verwerkt in de vragen 4, 5, en 13, de voorlichting in 6, 7 en 11 en de kosten in vraag 6 en 8. De tweede kernvraag is *door wie?* Waarbij de houding van de rechters en advocaten van belang is. Dit aspect is verwerkt in de vragen 2, 3 en 10. De derde kernvraag is *op welk moment?* Welke is verwerkt in vraag 6 en 9.

5.2.2 Enquête Mediators

Uit de beantwoorde vragenlijsten van de groep mediators valt een aantal opvallende punten te ontdekken.^{*33}

Bij de eerste vraag antwoordt meer dan de helft van de mediators dat hij of zij *regelmatig* in aanmerking komt met problematische omgangssituaties.

Bij vraag 2 kwam naar voren dat het grootste deel van de mediators via *de advocatuur* in aanmerking komt met deze situaties. Dat zou betekenen dat advocaten meestal doorverwijzen naar een mediator.

Op grond van de beantwoording van vraag 4 blijkt dat het vaker voorkomt dat partijen duidelijk *de overtuiging hebben dat mediation een oplossing kan bieden* dan dat ze *zich verplicht voelen mediation* te proberen. De meningen zijn echter verdeeld over de vraag of 'het verplicht voelen' een negatieve uitwerking kan hebben op het resultaat van de bemiddeling.

Als voornaamste reden voor het niet instemmen met *mediation* kiezen de meeste mediators voor *emotionele blokkade* gevolgd door *onvoldoende kennis*. (zie vraag 6)

Verder blijkt uit vraag 7 dat ze *soms tot regelmatig* in aanraking komen met partijen die niet op de hoogte zijn van de inhoudelijke voordelen van *mediation*.

Of er minder kosten moeten worden verbonden aan *mediation* zijn de mediators verdeeld.

Bij de vraag op welk moment *mediation* volgens hen het beste kan worden aangeboden kiest het overgrote deel van de mediators óf voor het moment *tijdens de echtscheidingszaak* óf vóór de echtscheidingszaak, voordat een procedure begonnen is. (zie vraag 9)

De bereidheid van advocaten om ouders in dit soort situaties door te verwijzen is volgens de mediators niet groot. Zij schatten deze bereidheid tussen de *25 en 50 %*.(zie vraag 10)

Verder zijn de meeste mediators op grond van vraag 11 van mening dat voorlichting en opleiding met betrekking tot problematische omgangssituaties voor effectieve doorverwijzing nog steeds nodig is.

32 zie bijlage 7, Plan van aanpak

33 - zie bijlage 11, Enquête - evaluatie 2

De vraag of kinderen van twaalf jaar en ouder betrokken moeten worden bij dit proces beantwoorden de meeste mediators bevestigend. (zie vraag 11)

Ten slotte vinden de meeste mediators dat *mediation een vrijwillige keuze* moet blijven van partijen.

Naast deze gesloten vragen heb ik ook een paar open vragen aan deze groep deskundigen gesteld.

In vraag 3 vroeg ik naar de problemen die zij ondervonden bij de doorverwijzing.

Helaas is deze vraag door de meesten verkeerd begrepen, aangezien ik antwoorden kreeg over de problemen tijdens de *mediation* zelf, zoals 'het niet willen communiceren met elkaar' etc.

Maar een klein aantal mediators had de vraag wel goed begrepen en gaf te kennen dat er nog te weinig wordt doorverwezen. Verder gaf één mediator te kennen dat haar ervaring was dat doorverwijzers te snel stoppen. Wanneer één van de ouders niet wil, stoppen ze met doorverwijzen.

Deels heb ik van vraag 9 ook een open vraag gemaakt, waarbij op twee of drie mediators na, iedere mediator antwoordde, dat het het beste is om *mediation* in een zo vroeg mogelijk stadium aan te bieden. 'Hoe eerder, hoe beter'. 'Hoe verder je in de procedure zit, hoe meer de standpunten verhard raken'. Daarom is het beter om *mediation* nog vóór de procedure aan te bieden.

Tenslotte is vraag 12 ook deels een open vraag, waarbij de voorstanders van het betrekken van kinderen bij dit proces antwoordden dat het om de kinderen gaat en hun belang voorop gesteld moet worden. De tegenstanders motiveren hun antwoord met het standpunt dat het alleen om de volwassenen gaat en dat het voorkomen moet worden dat de kinderen in een loyaliteitsconflict terecht komen.

5.2.3 Enquête Advocaten

In totaal heb ik naar 24 advocatenkantoren vragenlijsten verstuurd, waarvan ik 6 beantwoorde vragenlijsten heb ontvangen.^{*34} Dit is relatief weinig ten opzichte van het aantal beantwoorde vragenlijsten van de groep mediators. Toch heb ik besloten ook hier een analyse van te maken om zo enig onderscheid te kunnen maken.

De nummering van 1 t/m 13 uit de tabel^{*35} komt overeen met de nummering van de vragenlijst van de mediators. De nummering van de vragen van de advocaten komt niet overeen met die in de tabel. Dit komt omdat ik voor elke groep een iets andere vragenlijst heb opgesteld. Vraag 2 bij de advocaten en de rechters is een ander soort vraag als bij de mediators. De vragen 4 t/m 13 heb ik aan alle deskundigen gesteld, alleen de nummering komt niet overeen. Om toch de beantwoording in een overzichtelijke tabel te kunnen weergeven, is vraag 4 voor de advocaten in de tabel, vraag 5 in de vragenlijst van de advocaten en vraag 5 in de tabel is vraag 6 in de vragenlijst etc.

Dit even ter verduidelijking!

Uit de eerste vraag blijkt dat de groep advocaten *regelmatig tot zeer vaak* in aanraking komt met problematische omgangssituaties.

Uit vraag 2 blijkt dat zij kiezen voor *mediation* of de *dwangsom* om dit soort situaties op te lossen.

Over de keuze of hun cliënt bij de doorverwijzing naar *mediation* ook duidelijk *de overtuiging heeft het proberen van mediation waard te vinden* of zich eerder *verplicht voelt* zijn de advocaten verdeeld.

Echter de meesten zijn wél van mening dat wanneer partijen zich verplicht voelen *mediation* te proberen, dit een negatief resultaat zal opleveren. (zie vraag 5)

Voor het niet instemmen met *mediation* kiezen alle advocaten als voornaamste reden *emotionele blokkade*.

34 – zie bijlage 10, Enquête – evaluatie 1

35 - zie bijlage 11, Enquête - evaluatie 2

Verder komen advocaten *soms* in aanraking met partijen die niet op de hoogte zijn van de inhoudelijke voordelen van *mediation*.

Bij de volgende vraag, vraag 8, blijkt dat alle advocaten, op één na, van mening zijn dat er minder kosten moeten worden verbonden aan *mediation*.

Ook de vraag betreffende het moment van aanbieden van *mediation* wordt net als bij de mediators beantwoordt met 'zo vroeg mogelijk'.

Deze groep advocaten schat de bereidheid van overige advocaten om door te verwijzen naar een mediator hoog in, namelijk 75 tot 100%. (zie vraag 10)

Uit vraag 11 blijkt dat de meesten vinden dat voorlichting en opleiding m.b.t. omgangssituaties voor effectieve doorverwijzing nodig is.

Over de vraag of kinderen van twaalf jaar of ouder betrokken moeten worden bij dit proces zijn de advocaten verdeeld.

Wél zijn zij allen van mening dat *mediation* een vrijwillige keuze moet blijven van partijen.

Bij de open vraag welke problemen zij ervaren bij het doorverwijzen van *mediation*, zie vraag 4 in de vragenlijst, antwoorden twee advocaten dat de mediator niet gekwalificeerd genoeg is. Een andere advocaat geeft aan het moeilijk te vinden om een juiste mediator te kiezen.

Vraag 10, het moment van aanbieden, wordt ook door de advocaten beantwoordt met 'zo vroeg mogelijk' en 'de strijd wordt steeds heviger, waardoor op een later moment de bereidheid afneemt'. Ten slotte komt de motivering van de beantwoording van vraag 12 overeen met de groep mediators, zowel bij de voorstanders als bij de tegenstanders.

5.2.4 Enquête Rechterlijke macht

Ook uit de beantwoording van de vragenlijsten van de rechters valt een analyse te maken.^{*36} In totaal hebben 17 rechters de vragenlijst beantwoord.

De nummering uit de tabel komt ook hier niet overeen met de nummering van de vragenlijst voor de rechterlijke macht. Vraag 4 uit de tabel komt overeen met vraag 6 van de vragenlijst en vraag 5 komt overeen met vraag 7 etc.

Uit de eerste vraag blijkt dat de rechterlijke macht *regelmatig* in aanraking komt met problematische omgangssituaties. Om deze situaties op te lossen kiezen de meeste rechters voor *mediation*, gevolgd door 'ondertoezichtstelling', 'dreigen met gezagswijziging' en het toepassen van een *dwangsom*.

Uit vraag 4 blijkt dat bijna de helft van de rechters meer ervaring heeft met partijen die de overtuiging hebben *mediation* te proberen dan partijen die zich verplicht voelen.

Echter toch nog zo'n 30 % van de rechters heeft meer ervaring met dit laatste.

Ongeveer de helft van de rechters denkt dat het verplicht voelen van partijen een negatief resultaat zal opleveren. (zie vraag 5) Deze groep deskundigen kiest ook als voornaamste reden voor het niet instemmen met *mediation* de *emotionele blokkade*, gevolgd door *de kosten*. (zie vraag 6)

Verder blijkt uit de evaluatie dat rechters *soms tot regelmatig* in aanraking komen met partijen die niet op de hoogte zijn van de inhoudelijke voordelen van *mediation*.

Uit vraag 8 blijkt dat zij van mening zijn dat er minder kosten aan *mediation* moeten worden verbonden.

Het moment van aanbieden kan volgens de meeste rechters ook niet vroeg genoeg zijn.

36 - zie bijlage 11, Enquête - evaluatie 2

Zij schatten de bereidheid van advocaten om door te verwijzen naar *mediation* tussen de 50 en 75 % in. (zie vraag 10 uit de tabel en vraag 12 uit de vragenlijst)

De meeste rechters vinden dat er een specifieke voorlichting en opleiding nodig is voor een effectieve doorverwijzing in dit soort situaties.

Ze zijn echter verdeeld over de vraag of kinderen van twaalf jaar meer betrokken moeten worden bij dit proces.

Tenslotte zijn de meesten van mening dat *mediation* verplicht moet worden voor partijen.

Dit is wel opvallend en tegenstrijdig te noemen, aangezien meer rechters van mening zijn dat het verplicht voelen van partijen een negatief resultaat zal opleveren.

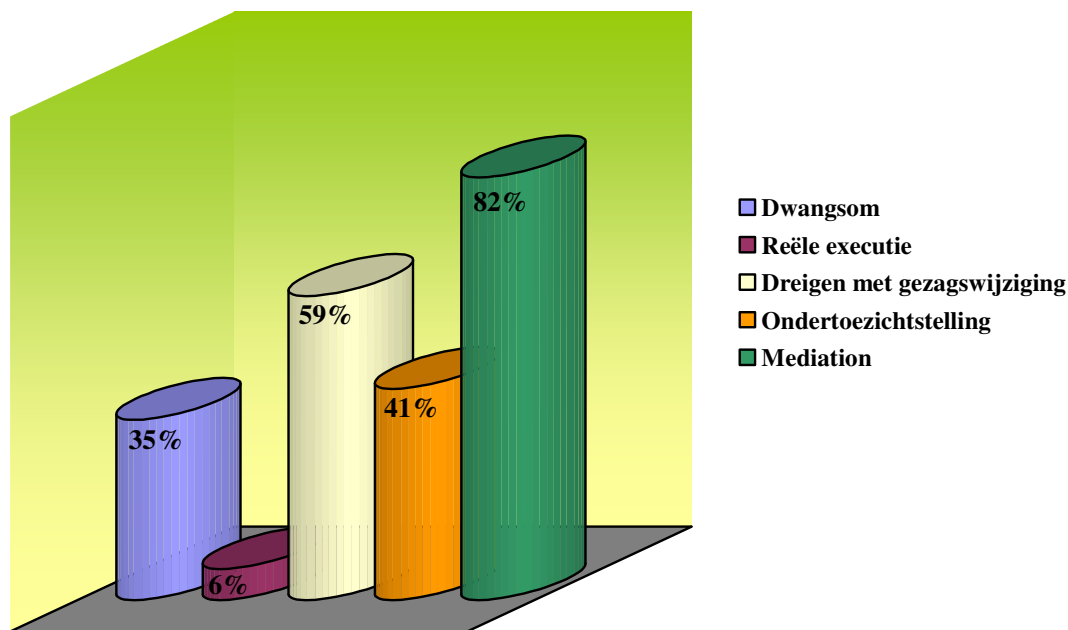
Uit de beantwoording van de open vragen blijkt dat sommige rechters zelf bemiddelen of schikken in dit soort situaties. Zij verwijzen niet door, maar proberen het zelf af te handelen.

Zij geven te kennen bij vraag 4 dat wanneer zij het zelf doen problemen ondervinden zoals tijdgebrek en halsstarrige moeders met een groot wantrouwen.

Ook blijkt uit de beantwoording bij vraag 3 dat een aantal rechters *mediation* meer zouden willen toepassen. De kosten, weinig capaciteit aan begeleiding bij het vinden van een juiste mediator etc. maken dit echter niet mogelijk. Eén rechter antwoordt nog helemaal geen ervaring te hebben met *mediation*.

Uit vraag 3 (niet opgenomen in bijlage 9) blijkt verder dat rechters in geval van problematische omgangssituaties veelal gebruik maken van *mediation* als effectueringsmethode, maar daarnaast ook, *soms tot regelmatig*, andere methoden hanteren, zoals het dreigen met gezagswijziging, ondertoezichtstelling en dwangsom.

Eén rechter antwoordde dat hij naast het regelmatig toepassen van *mediation* tevens regelmatig reële executie toepast. Dit is toch wel zorgwekkend te noemen.

Rechters, vraag 2: Voorkeur rechters voor toepassen van verschillende methodes

5.2.5 Analyse onderscheid deskundigen

Wanneer je de drie groepen deskundigen met elkaar vergelijkt vallen er enige verschillen te ontdekken.

Met betrekking tot de eerste kernvraag *in welke vorm?* blijkt uit de vragen 4, 5 en 13 dat rechters en advocaten meer in aanraking komen met partijen die zich verplicht voelen *mediation* te proberen dan de groep mediators. Zowel meer dan de helft van de rechters als meer dan de helft van de advocaten is van mening dat het verplicht voelen een negatieve uitwerking zal hebben. Opvallend is vervolgens dat bij vraag 13, 75 % van de rechters, in tegenstelling tot de mediators en de advocaten, vindt dat *mediation* aan partijen kan worden opgelegd in plaats van dat het een vrijwillige keuze blijft. Dit is toch wel tegenstrijdig te noemen, aangezien 53 % van de rechters van mening is dat het verplichten van *mediation* een negatieve uitwerking zal hebben op het resultaat.

Mediators komen het meest in aanraking met ouders die de overtuiging hebben dat *mediation* het proberen waard is. Rechters en advocaten komen meer dan de groep mediators ouders tegen die zich verplicht voelen *mediation* te proberen. Dat is ook wel logisch omdat de rechters en de advocaten de doorverwijzende taak hebben.

Het betekent wel dat deze verplichting minder voelbaar is bij de *mediation* zelf, hetgeen kan betekenen dat het verplicht voelen van de ouders vervaagt, tijdens de *mediation* en de overtuiging het waard te vinden *mediation* te proberen, gaat overheersen.

Het is duidelijk dat de groep rechters meer in het verplichten van *mediation* ziet dan de andere twee groepen. Dit valt te verklaren gezien het feit dat de rechter een andere positie heeft dan de andere twee deskundigen. De rechter heeft geen eigen belang. Bovendien wordt hij geconfronteerd met de pijnlijke situatie die tussen de ouders is ontstaan en wil hij niets liever dan dit opgelost krijgen.

Verder blijkt dat de mediators weinig ervaring hebben met ouders die zich verplicht voelen mee te werken. Advocaten en rechters delen die ervaring meer, omdat zij de doorverwijzers zijn en de ouders over de drempel moeten krijgen. Tijdens de *mediation* zijn de ouders deze drempel al gepasseerd en is er minder plaats voor dit gevoel.

Het tweede aspect van de eerste kernvraag *in welke vorm?* is de voorlichting, verwerkt in de vragen 6, 7 en 11. Uit de beantwoording van vraag 6 blijkt dat onvoldoende kennis een voornamelijke reden is voor het niet instemmen met *mediation*. Dat ouders niet op de hoogte zijn van de voordelen van *mediation* komt bij alle drie de groepen soms tot regelmatig voor. Verder is het grootste deel van elke groep van mening dat voorlichting van het doorverwijzen van *mediation* m.b.t. problematische omgangssituaties nog steeds, na de projecten bij de rechtbanken, nodig is.

Het derde aspect betreft de kosten. Uit de analyse hierover blijkt dat het wenselijk is dat er minder kosten worden verbonden aan *mediation*. De rechters geven aan dat na emotionele blokkade, de kosten de reden zijn voor het niet instemmen met *mediation*.

Met de tweede kernvraag *door wie?* heb ik willen aangeven dat de rol van de doorverwijzers een zeer belangrijke rol is. De rechters en de advocaten zijn toch wel de belangrijkste doorverwijzers van *mediation*. Daarnaast heb je nog de Raad van Kinderbescherming en andere instanties die ook doorverwijzen, echter ik wilde me beperken tot drie groepen deskundigen om het zo overzichtelijk mogelijk te houden.

Uit de analyse van de eerste vraag blijkt dat rechters het meest in aanraking komen met problematische omgangssituaties.

Uit de beantwoording van vraag 2 van de mediators blijkt dat zij over het algemeen via de advocatuur in aanraking komen met dit soort situaties en vrijwel niet via de rechterlijke macht. Dat betekent dat ook advocaten regelmatig in aanraking komen met deze situaties en doorverwijzen. Volgens de mediators komen ouders nog eerder op eigen initiatief naar hun toe, dan dat zij worden doorverwezen door een rechter.

Dit lijkt allemaal wat tegenstrijdig, maar in praktijk is het de rechter die de advocaat vaak op bepaalde dingen wijst.

Dat het aantal doorverwijzingen toch nog relatief klein blijkt te zijn, blijkt uit vraag 10.

De mediators schatten de bereidheid van advocaten om door te verwijzen naar een mediator, wanneer er sprake is van een problematische omgangssituatie, over het algemeen laag in.

De rechters en advocaten schatten deze bereidheid iets hoger in.

Verder is uit de open vragen bij deze twee groepen gebleken dat zij beide problemen ondervinden bij het doorverwijzen in dit soort situaties, zoals de kosten en weinig capaciteit bij het vinden van de juiste mediator.

Bij de groep rechters was het opvallend dat de houding ten opzichte van *mediation* erg verschillend was. De ene rechter probeert liever zelf eerst een oplossing te zoeken, wanneer dit niet lukt wordt er doorverwezen. De andere rechter heeft nog nooit doorverwezen in dit soort situaties. Weer een andere rechter geeft aan *mediation* meer te willen toepassen, maar de mogelijkheid hier niet toe ziet.

Wat betreft de derde kernvraag *op welk moment ?* kan ik het zeer kort houden, gezien de beantwoording van vraag 9, waarin elke groep vrijwel hetzelfde antwoord geeft, namelijk zo vroeg mogelijk, het liefst voor de procedure is aangevangen. Dit is de enige vraag waar duidelijk een éénduidig antwoord naar voren is gekomen. Bij deze vraag vallen verder geen verschillen of opvallende punten te ontdekken. ^{*37}

37- zie bijlage 8 'Indicaties voor een structurele doorverwijzing'

SAMENVATTING EN CONCLUSIE

De problemen die ontstaan wanneer ouders gaan scheiden zijn met name van emotionele aard. Vaak uitendel zich in het geruzie om materiële zaken en in de omgang van de kinderen. Aan al dat geruzie ligt een dieper liggend probleem, namelijk de verstoorde communicatie tussen de ouders. Door deze communicatiestoornis tussen ouders en de pijn van een echtscheiding volgen allerlei andere problemen; de verplichting om alimentatie te betalen wordt niet nagekomen, de omgangsregeling wordt niet nagekomen, de ene ouder probeert het contact met het kind en de andere ouder zoveel mogelijk tegen te houden. De kinderen worden de dupe van al deze problemen. Omgang met beide ouders is in vrijwel alle gevallen in het belang van het kind. Slechts in uitzonderlijke gevallen is dit niet het geval, zoals wanneer er sprake zou zijn van huiselijk geweld, misbruik.

Wanneer een omgangsregeling niet wordt nageleefd, bestaan er verschillende sanctie mogelijkheden. Echter deze mogelijkheden lossen de kern van het probleem niet op. Het zijn korte termijn oplossingen. Dit is ook gebleken uit de jurisprudentie. Tevens zijn deze sanctiemogelijkheden vaak in strijd met het belang van het kind. Door het gebruiken van een sanctie wordt de ouder gedwongen om zich te houden aan de omgangsregeling. Echter het middel neemt de ruzies en verwijten tussen de ouders niet weg. Sterker nog, deze zullen met behulp van het instellen van een sanctie vaak alleen maar erger worden. De communicatiestoornis tussen de ouders moet opgelost worden. Wanneer ouders weer beginnen met elkaar te communiceren en naar elkaar te luisteren, bestaat er een kans dat de ruzies en verwijten zullen verdwijnen.

De methode van bemiddeling of *mediation* kan hierbij de ouders op de juiste weg helpen. Pas wanneer ouders weer op gelijke voet met elkaar praten, kunnen er goede afspraken worden gemaakt over de omgang. Daarnaast kunnen ouders geholpen worden bij de verwerking van het scheidingsproces. Indirect worden hiermee de kinderen geholpen, omdat de ouders weer normaal met elkaar communiceren. Het is een grote uitdaging om twee mensen die met elkaar strijden over de omgang van hun kind samen aan één tafel te krijgen en op een normale manier te laten communiceren.

De manier van doorverwijzen is hierbij van groot belang. Deze moet zo geschieden dat de drempel voor de ouders om *mediation* te proberen lager wordt.

In de afgelopen jaren hebben er twee belangrijke onderzoeken plaatsgevonden omtrent de doorverwijzing van *mediation*. Als eerste het onderzoek van Çhin-a-Fat 'Experimenten Omgangs- en Scheidingsbemiddeling'. De voornaamste conclusies uit dit onderzoek zijn ; de voorlichting moet verbeterd worden, minderjarige kinderen moeten meer betrokken worden bij *mediation*, *mediation* moet in een zo vroeg mogelijk stadium plaatsvinden, bemiddeling moet gratis blijven en de verwijzingen van de rechter moeten wettelijk geregeld worden.

Het tweede onderzoek is het WODC- onderzoek, dat in januari 2001 van start is gegaan. Uit dit onderzoek is gebleken dat er nog veel te weinig voorlichting is omtrent *mediation*. In dit laatste onderzoek is de doorverwijzing van *mediation* voor familie zaken in het algemeen onderzocht.

Om een zo goed mogelijke doorverwijzing te verkrijgen bij problematische omgangssituaties moet er met een aantal aspecten rekening worden gehouden. In totaal zijn er vijf aspecten die van doorslaggevend betekenis zijn voor de doorverwijzing van *mediation* bij problematische omgangssituaties.

Deze aspecten zijn gebaseerd op de conclusies van het onderzoek 'Experimenten Omgangs- en Scheidingsbemiddeling' en het WODC- onderzoek en op de discussie punten uit de vele discussies die er de laatste jaren zijn gevoerd in de Tweede Kamer en door deskundigen.

Deze vijf aspecten heb ik onderverdeeld in drie kernvragen.:

De eerste drie aspecten, die hieronder volgen, omvatten mijn eerste kernvraag: In welke vorm? Het vierde aspect omvat de tweede kernvraag: Door wie? En als laatste het vijfde aspect omvat de derde kernvraag: Op welk moment? Deze drie kernvragen zijn tevens mijn basisvragen geweest voor mijn praktijkonderzoek. De vragen heb ik verwerkt in vragenlijsten, die ik gestuurd heb naar mediators, advocaten en rechters. Op deze manier wilde ik een nog beter beeld krijgen van de aanknopingspunten voor een structurele doorverwijzing van *mediation*.

Het eerste aspect is de verplichting van *mediation*. Het uitgangspunt van *mediation* is de vrijwillige keuze van partijen. Het verplichten van *mediation* zou averechts werken. Maar is dat werkelijk wel zo? Is dit bewezen? Nee! Uit geen enkel onderzoek is tot op heden gebleken dat het verplichten van *mediation* averechts werkt. In Engeland is er wel ervaring opgedaan met verplichte *mediation* in familiezaken in een aantal countycourts. Deze verliepen slecht, partijen bleken niet gemotiveerd te zijn. Of dit nu kwam door de verplichting van *mediation* is moeilijk te concluderen, aangezien deze bemiddelingen slecht georganiseerd waren. De mediators werden slecht betaald en de administratie bleek niet op orde te zijn.

In de Verenigde staten en in Canada lijkt het verplichten van bemiddeling bij problematische omgangssituaties goed te werken. Huidige resultaten van onderzoeken blijven echter uit. Toch zouden deze ervaringen met verplichte *mediation* veelbelovend moeten zijn voor ons land. Het is niet voor niets dat de 'parent education programs', die verplicht zijn voor ouders die gaan scheiden en waarin zij worden voorgelicht over de gevolgen van een echtscheiding voor het kind, in aantal groeien. Nederland kan hier een voorbeeld aan nemen, aangezien nog teveel ouders te weinig stilstaan bij de gevolgen van een echtscheiding voor het kind. De gevolgen van een echtscheiding kunnen voor een kind groot zijn, vooral op latere leeftijd. Professor Gardner heeft hier jarenlang onderzoek naar gedaan en noemt dit het ouder-vervreemdingsyndroom.

Druk uitoefenen op partijen, in dit geval de ouders, om hen over de drempel te trekken en hen te laten beseffen wat hun verantwoordelijkheden zijn, hoeft niet persé averechts te werken. Misschien helpt het juist wel en hebben ouders deze duw in de rug juist nodig en komt het besef van het belang van het kind dan vanzelf.

Uit de beantwoording van de vragenlijsten is gebleken dat mediators weinig ervaring hebben met ouders die zich verplicht voelen *mediation* te proberen. Advocaten en rechters delen deze ervaring juist meer. Dit zou kunnen betekenen dat het verplichte gevoel om *mediation* te proberen verdwijnt of vervaagt tijdens de *mediation*. Dit bevestigt, gedragsdeskundige bij de Raad van Kinderbescherming, Liesbeth Smulders ook. Zij stelt dat het bezwaar van de verplichting van *mediation* verdwijnt, wanneer de ouders duidelijk gewezen worden op hun gezamenlijke plicht, het effectueren van het recht van het kind.

Verder is uit het praktijkonderzoek gebleken dat toch een groot deel van de deskundigen voor een verplichting van *mediation* is in geval van problematische omgangssituaties.

Van de 17 rechters uit mijn onderzoek zijn er 13 van mening dat *mediation* verplicht moet worden gesteld. Rechters worden als geen ander geconfronteerd met deze pijnlijke situaties en willen dit graag opgelost zien.

Uit het onderzoek 'Experimenten Omgangsbemiddeling' stelde 17 % van de bemiddelden dat zij alleen hebben deelgenomen aan *mediation*, omdat zij zijn doorverwezen door een rechter.

Doordat zij werden doorverwezen door een rechter, voelden zij een verplichting om deel te nemen. De uitkomst is dat zij het in ieder geval hebben geprobeerd en een aantal van hen heeft goede afspraken kunnen maken. In ieder geval is hieruit niet naar voren gekomen dat juist bij dit deel van de bemiddelden de doorverwijzing averechts heeft gewerkt.

Het tweede aspect is de voorlichting van *mediation*. Onvoldoende kennis van *mediation* is een voornamelijke oorzaak dat partijen niet meewerken aan deze oplossingsmethode. Het is gebleken uit de twee onderzoeken dat deze methode de burgers onvoldoende bereikt.

Daarom heeft de Minister van Justitie onlangs besloten dat er een brede algemene voorziening richting publiek gaat komen.

Uit de beantwoording van de vragenlijsten blijkt dat naast voorlichting aan burgers, ook voorlichting aan de doorverwijzers geboden is. Zowel de meeste rechters als de meeste advocaten zijn van mening dat er voorlichting of eventueel een opleiding nodig is voor een specifieke doorverwijzing naar een mediator. Dit blijkt ook uit de beantwoording van sommige rechters en advocaten. Zij ondervinden problemen bij het doorverwijzen naar een juiste mediator.

Er moet een structurele wettelijke regeling komen, waarin staat dat zij in dit soort situaties dienen door te verwijzen naar een geschikte mediator. Van de 17 rechters geeft 60 % aan dit nodig te vinden.

Hierbij moet voorlichting worden gegeven over de manier waarop de ouders benaderd moeten worden. Met name moeten zij de gevolgen van een echtscheiding voor het kind en de voordelen van *mediation* benadrukken. Dit zal vooral de terughoudendheid van de advocaten doen verminderen.

Ook moet het aanbod van de mediators structureel geregeld worden. Elke rechter in Nederland moet kunnen kiezen uit een aantal geschikte mediators in de omgeving.

Op deze manier komt er meer duidelijkheid voor de doorverwijzers in dit proces en zullen zij minder problemen ondervinden bij het doorverwijzen. Een aantal rechters gaf aan problemen te ondervinden bij de doorverwijzing van *mediation* doordat er te weinig capaciteit is voor het vinden van een juiste mediator.

Met name bij deze situaties moeten de doorverwijzers, de rechters en advocaten, voorlichting krijgen hoe zij moeten doorverwijzen, waarop gelet moet worden en wat zij moeten benadrukken in problematische omgangssituaties.

Het derde aspect zijn de kosten van *mediation*. Het subsidiëren van *mediation* zou de drempel voor partijen moeten verlagen en *mediation* aantrekkelijker moeten maken.

Mediation gratis laten zijn, kan juist tot gevolg hebben dat partijen minder gemotiveerd raken, omdat hun belang nu minder groot is geworden. Bovendien is *mediation* al goedkoper, omdat er nu maar één deskundige aan het werk is in plaats van twee advocaten.

Voor de minder vermogenden onder ons heeft de Minister van Justitie besloten een regeling in de wet te laten opnemen.

Het vierde aspect is de houding van de doorverwijzers van *mediation* in deze situaties.

Rechters en advocaten zijn twee belangrijke doorverwijzers. Hun houding ten opzichte van *mediation* is van doorslaggevende betekenis. Zij bepalen of er wordt doorverwezen naar een mediator.

Er bestaat een terughoudendheid van advocaten ten opzichte van *mediation*. Dit komt omdat hun rol in dit proces onduidelijk voor hen is. Bovendien zien zij *mediation* als een aantasting van hun broodwinning.

Uit het praktijkonderzoek blijkt dat er ook een terughoudendheid bestaat onder de advocaten. Er vinden relatief weinig doorverwijzingen plaats zowel door rechters als advocaten. Uit het onderzoek komt met betrekking tot deze kernvraag vooral naar voren dat de houding van de rechters ten opzichte van *mediation* erg verschillend is. Een verklaring hiervoor is dat *mediation* meer bekendheid heeft in grote steden.

Dit duidt nogmaals aan hoeveel er nog moet gebeuren wil *mediation* een structurele plaats in ons rechtsstelsel krijgen. Belangrijk hierbij is, dat de doorverwijzers structureel meer helderheid moeten krijgen in hun taak als doorverwijzers.

Het vijfde aspect is het moment van doorverwijzen. Het moment van doorverwijzen is van belang, aangezien in deze situaties de conflicten zeer hoog kunnen oplopen.

Echter uit het onderzoek 'Experimenten Omgangsbemiddeling' verricht door Chin-a-Fat is niet duidelijk gebleken welke fase in het proces van het regelen van de omgang met de kinderen het meest geschikt is om *mediation* aan te bieden.

Er is in dit onderzoek geconcludeerd dat *mediation* in een zo vroeg mogelijk stadium dient plaats te vinden, omdat dit de meest geschikte fase bleek te zijn in het onderzoek 'Experimenten Scheidingsbemiddeling'.

Maar eigenlijk is in deze situaties er nooit een duidelijk geschikt moment. Het blijft een hele nare situatie met vaak hoogoplopende emoties.

Uit het praktijkonderzoek is haast elke deskundige van mening dat het aanbieden van *mediation* in een zo vroeg mogelijk stadium dient te geschieden, vóór de gerechtelijke procedure begint.

Kortom, er moet nog heel wat gebeuren wil *mediation* het beste effect bewerkstelligen bij problematische omgangssituaties.

Aan de voorlichting van burgers en de kosten van *mediation* wordt gewerkt, aangezien de Minister van Justitie hierover duidelijk een standpunt heeft ingenomen. De voorlichting wordt verbeterd en voor minder vermogenden komt er een wettelijke regeling, zodat ook voor hen *mediation* toegankelijker wordt.

Over de vraag of kinderen meer betrokken moeten worden bij dit proces, waren de deskundigen uit het praktijkonderzoek verdeeld. Alleen de meeste mediators waren het hiermee eens. De voorstanders zijn van mening dat het conflict het kind betreft en dat deze daarom bij dit proces betrokken worden. Bovendien krijgt men hierdoor een beter beeld van de werkelijke situatie.

De tegenstanders delen de mening dat het conflict niet het kind betreft, maar alleen de ouders en dat voorkomen moet worden dat het kind in een loyaliteitsconflict terecht komt.

Door deze verdeeldheid, met name onder de advocaten en rechters, is het moeilijk om op dit punt met een aanbeveling te komen.

De belangrijkste aanbevelingen en conclusies in het kort:

- Voorlichting van *mediation* wordt aanzienlijk verbeterd.
- Er komt een wettelijke regeling voor minder vermogenden
- Nederland zou een voorbeeld moeten nemen aan de verplichte programma's in de Verenigde Staten voor ouders in geval van een echtscheiding.
- Naast een wettelijke regeling voor de doorverwijzers is het nodig dat ze worden voorgelicht over de manier van doorverwijzen bij problematische omgangssituaties
- Het aanbod van mediators moet voor de doorverwijzers toegankelijker worden door middel van een structurele regeling
- Doorverwijzing van *mediation* moet in een zo vroeg mogelijk stadium plaatsvinden, het liefst nog vóór de gerechtelijke procedure.

LITERATUURLIJST

- E. van Beukering- Rosmuller, Mediation naast Rechtspraak in civielrechtelijke geschillen; een vergelijking tussen de Engelse en de Nederlandse situatie, TMD nr.4, 2002
- M. Brandsma, Justitiebeleid inzake ADR, Op zoek naar de grenzen van verantwoordelijkheid, Justitiële verkenningen, jaargang 29, nr. 8, 2003
- B.E.S.Chin-a-Fat, M.J. Steketeer, Bemiddeling in uitvoering. Evaluatie experimenten scheidings- en omgangsbemiddeling, FJR nr.11, November 2001, p.296-302
- B.E.S. Chin-a-Fat, De rechter als verwijzer bij omgangsbemiddeling, Trema nr.3, maart 2000, p.97-99
- B.E.S. Chin-a-Fat, Scheiden; (ter) echter zonder rechter? Een onderzoek naar de meerwaarde van scheidingsbemiddeling, Sdu Uitgevers Den Haag 2004
- Council of Europe, Family Mediation in Europe, 4th European Conference in Family Law, Palais de L'Europe, Strasbourg 1-2 october 1998
- B.Dittrich, Omgangsrecht creëert problemen, 12-11-2002, p.1-3, www.d66.nl/nieuws/archief/001220.html
- P. Hoefnagels, Verscheurde kinderen, verbitterde moeders, verloren vaders, NL dagblad Trouw, 5 okt. 2002
- Haags Kinderbeschermingsverdrag 1961, Deventer Kluwer, 2003
- 'Handhaving Omgangsrecht'
<http://home-1.tiscali.nl/~csnel/jz/handhaving.html>
- Informatie – Omgangsrecht, GOUDI – Gescheiden Ouders Dienstbetoon door Informatie
http://users.pandora.be/goudi/inf_omgangsrecht.html
- S. Jansen, Europees Verdrag inzake de omgang van en met kinderen, FJR nr. 7/8, juli/augustus 2003, p.138-146
- 'Kind gaat voor bij scheiding', Algemeen Dagblad, 12 december 2002
www.conflictbemiddeling.nl
- 'Omgangshuizen verergeren de kwaal', 8 november 2001
<http://www.sos-papa.com/nieuws2/nieuws01/011108.html>
- 'Open brief aan minister Donner over omgangsproblematiek', 11 december 2002
<http://home-1.tiscali.nl/~csnel/jz/donner.html>
- 'Overheid geeft mediation een plaats', Voornemens van Minister van Justitie gepresenteerd op het WODC-congres van 31 okt. jl., NMI 3 november 2003
- M. Pel, M.M.A. Spliet, Implementatie van mediation naast rechtspraak, court-annexed mediation in Engeland.... een lichtend voorbeeld?, NL Juristenblad, jaargang 78, 2003, nr.36, p. 1897-1902
- A. de Roo, De praktijk van mediation in ons omringende landen, TMD 2003, nr.3, p.59-68
- L. Smulders- Groenhuijsen, Omgaan met Omgang, Een kritische beschouwing, FJR nr. 3, maart 2002, p. 77- 82
- P. van Teeffelen, Kind en Scheiding, Samen uit elkaar en Het verdeelde kind, FJR nr. 6, juni 2003, p. 128- 131
- 'Verslag kamerzitting, Omgangsonrecht', 14 november 2002
<http://home-1.tiscali.nl/~csnel/jz/dittrich-kamer.html>
- H. Wladimiroff- Nater, ' Onvrijwillige' bemiddeling in familiezaken, TMD jaargang 7 2003, nr.4, p. 101-104
- S.F.M. Wortmann, J. van Duivendijk- Brand, Compendium Personen- en Familierecht, Kluwer, Deventer 2002, p.203-208
- Verdrag inzake de Rechten van het Kind, Kluwer Deventer, 2003
- Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum, Mediation, Justitiële verkenningen, nr. 8, jaargang 29, 2003

AANGEHAALDE JURISPRUDENTIE

- HR 28 mei 1982, NJ 1982/529, 6028
- Pres. Rb. Rotterdam, 14 april 1992, KG 1992, 18
- Hof s'Hertogenbosch, 2 november 1995, KG 1996, 14
- HR 26 januari 1996, NJ 1996, 355
- Rb. Assen 27 mei 1997, KG 1997/204, 14625
- EHRM 19 sept. 2000, no 32346/96, par. 66
- HR 13 april 2001, NJ 2002/4, R00/092
- HR 14 februari 2003, R02/030 HR
- Rb. Arnhem 25 juli 2003, 101 742/ KG za 03-452
- Rb. Breda 7 november 2003, 2200903-OV- 307/2002